

SOÓS ISTVÁN

HORVÁT ISTVÁN ÉS A TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK

Kandidátusi értekezés tézisei. Bp., 1995.*

I. Kutatási téma és feladat

Az értekezés a magyar romantika és a reformkor történetírójának, nyelvtudósának és irodalomszervezőjének, egyetemi tanárának, Horvát Istvánnak (1784–1846) a történeti segédtudományok terén kifejtett tevékenységével foglalkozik, illetve azt vizsgálja: a segédtudományok, nevezetesen a diplomatika, a szfragisztika, a genealógia, a heraldika és a kronológia milyen szerepet játszottak történeti gondolkodásának alakulásában. Továbbá azt, Horvát mennyiben járult hozzá ezeknek a tudományoknak a művelésével a magyar történetírásban az oklevéltan, a pecséttan, a nemzetségtan stb. szaktudományos alapjainak megteremtéséhez, önálló diszciplínává válásához. Horvát tudománytörténeti emlékezetünkben és a köztudatban egyaránt még napjainkban is jobbra olyan „bizar” figuraként él, akinek egyetlen „érdemként” többnyire azt szokás felemlíteni, hogy a magyar nemzet és dicső múltja iránt érzett határtalan szeretetétől vezettetve, fanatikus megszállottsággal mindenütt a széles földkerekségen a magyarság, a magyar kultúra emlékeit kutatta és fedezte fel. Ennek az igen általánosító, meglehetősen egyoldalú és leegyszerűsített szemléletnek az eredményeként gyakran csak tévedéseit, a történelem útvesztőiben való tévelygéseit, semmint tudományos érdemeit idézték fel. Sőt, már-már elfeledkeztek arról, hogy az ábrándokat kergető őstörténész és nyelvész Horvát Istvánban a felvilágosult gondolkodású, a magyar irodalmi élet megújulásáért harcoló irodalomszervező, a tudományoknak magyar nyelven történő műveléséért síkra szálló, a hazai könyvtárügy megteremtésén fáradozó, valamint a

---

* A Fons többek között arra vállalkozik, hogy a történeti segédtudományokról, azok művelőiről (nagy elődeinkről) szóló tudományos dolgozatokat jelentessen meg. A célkitűzésnek megfelelően ezúttal Soós István 1995. december 15-én sikeresen megvédett dolgozatának téziseit, az opponensi és elnöki véleményeket, valamint az azokra adott választ tesszük közzé, abban a reményben, hogy a hosszú ideig nem vagy negatívan értékelt Horvát István tevékenységének ismertetésével felhívjuk a figyelmet munkásságának erényeire és fogyatékoságaira, egyúttal pótolva a korábbi évtizedek mulasztásait is.

magyar nyelvű, magyarországi forrásbázison alapuló diplomatika és egyéb történeti segédtudományok művelője és egyetemi professzora is tisztelhető.

A magyar történetírás mindeddig kevés figyelmet szentelt Horvát segédtudományi munkásságának. Az oklevéltan, a pecséttan, a nemzetségtan vagy a címertan stb. témakörében napvilágot látott tanulmányairól, értekezéseiről, kritikáiról többnyire csak általánosságokban szóltak. Csupán az utóbbi időben történtek kísérletek segédtudományi műveinek, valamint kéziratokban fennmaradt egyetemi előadásainak ismertetésére, illetve elemzésére. Ennek a csekély érdeklődésnek az oka egyrészt a történetírásunkban Horvátról kialakult negatív értékítéletekben keresendő, másrészt pedig abban, hogy Horvát, aki tudományos felkészültsége és ismeretei alapján nagy elődei, Pray György, Cornides Dániel és Schwartner Márton segédtudományi munkásságának méltó folytatója lehetett volna, nem alkotott új rendszert, nem teremtett iskolát a történeti segédtudományok egyik területén sem. Mégis érdemes behatóbban megvizsgálni Horvát segédtudományi tevékenységét, mivel Pray György után ő volt az, aki ráirányította a figyelmet a segédtudományok, különösen az oklevéltan, a pecséttan és a nemzetségtan gyakorlati fontosságára, és megteremtette az alapokat ezeknek magyar nyelven történő műveléséhez.

Vizsgálódásainkat Horvát történeti-őstörténeti és nyelvészeti-etimológiai, irodalomtörténeti, kultúrtörténeti tevékenységével szoros összefüggésben, illetve ezek tükrében végeztük, nem hagyva figyelmen kívül azokat a korabeli esztétörténeti hatásokat, tudós kapcsolatokat, olvasmányélményeket, egykorú tudományos polémiákat sem, melyek Horvát történetiszemléletét, nyelvészeti, nyelv-összehasonlító kutatásait, ezek irányát jelentős mértékben meghatározták.

II. Kutatási szempontok, források

Horvát hatalmas, igen szerteágazó, különös tekintettel kéziratban maradt, több száz kötetre rugó életművének feldolgozására ez idáig nem került sor. Múlt századi életrajzírói, Vass Bertalan és Zsilinszky Mihály, hivatalos és magánlevelezését leszámítva, csupán nyomtatásban megjelent munkáinak bemutatására, illetve ismertetésére vállalkoztak, és meg sem kísérelték, hogy történeti és nyelvészeti tárgyú kézirateit, melyek tanulmányozására már Horvát tanítványai, illetve kortársai (így pl. Wenzel Gusztáv és Toldy Ferenc) is felhívták a figyelmet, feldolgozzák. Horvát kéziratosa műveinek vizsgálatát — fiatalkori naplóját leszámítva — a magyar történetírás, a nyelv- és irodalomtudomány még nem végezte el.

Kutatásaink során ezért Horvát nyomtatásban kiadott művein kívül igyekeztünk minden olyan, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött hagyaté-

kában található kéziratok értekezést, jegyzetet feltárni és elemezni, amelyek történeti, nyelvészeti és történeti segédtudományi munkásságához kapcsolhatók, és melyek egyszersmind híven tükrözik nyelvészeti és irodalmi törekvéseit, történeti szemléletmódját, nyelvi és irodalmi törekvéseit is. A feldolgozott források között kiemelendőnek tartjuk Horvát segédtudományokról és a magyar irodalom történetéről tartott egyetemi előadásaihoz összeállított kéziratait és az előadásairól, tanítványai lejegyzésében készült, különböző egyetemi tanévekből származó jegyzeteket. Ezek tárgyunk szempontjából igen nagy jelentőségűek, mivel Horvát a történeti segédtudományok egyik ágában sem jelentetett meg összefoglaló jellegű munkát, és kizárólag belőlük kaphatunk átfogó képet e történeti diszciplínákról vallott általános és speciális nézeteiről.

A felhasznált források között fontos helyet foglal el Horvát rendkívül kiterjedt levelezése, melyet nagyjából az OSzK, kisebb részben pedig az Egyetemi Könyvtár és az MTA Könyvtárának Kézirattárában tártuk fel. Nem kerülték el figyelmünket Horvát kortársainak, így elsősorban Kazinczy Ferencnek, Vörösmarty Mihálynak, Virág Benedeknek, Bajza Józsefnek, Toldy Ferencnek stb. többnyire már publikált levelei sem, különös tekintettel Horvát személyének, tudományos munkásságának és kapcsolatainak megítélésére.

III. A kutatási eredmények összefoglalása

Horvát segédtudományi munkásságában a központi helyet az oklevéltan művelése foglalta el. A diplomatika iránti érdeklődése egyrészt a pesti egyetemen folytatott oklevéltani, történelmi, jogi, magyar nyelvi és irodalmi stúdiumaiban, másrészt ezekkel szoros összefüggésben tudós és baráti kapcsolataiban gyökereztek. A magyar történelmi múlt és lelkes tanulmányozása, a régi magyar nyelvemlékek felkutatása és beható vizsgálata során a már megszerzett diplomatikai alapismereteit folyamatosan bővítette. A történeti feldolgozások mellett nagy figyelmet szentelt a hazai forráskiadványok, elsősorban Palma Károly, Pray György, Koller József, Wagner Károly és Katona István külföldi publikációinak és az oklevéltani kézikönyveknek. Az egyetem könyvtárában pedig alkalma nyílt arra, hogy elmélyüljön Hevenesi és Kaprinai igen gazdag kéziratok oklevélgyűjteményeiben. Gróf Teleki László tékájában a „széles tudományú Cornides Dániel számtalan kincseit”, elsősorban a tudós által összegyűjtött eredeti és másolatban megőrzött hazai okleveleket, diplomatikai előadásainak kéziratait és Prayjal folytatott levelezését tanulmányozhatta. Ezekből a levelekből számos diplomatikai és a magyar nyelv közép-

kori oklevéltani emlékeivel kapcsolatos tudománytörténeti kérdésről, polémiáról szerezhetett újabb információkat.

Az ifjú Horvát történetírói, nyelvészeti és diplomatikai gondolkodásmódja a nyelvtudós Révai Miklós, a költő és történetíró Virág Benedek, a pesti egyetem esztétikatanára, Schedius Lajos, a diplomatikát és statisztikát oktató Schwartzner Márton, továbbá a történetíró Kovachich Márton György, a régiségbűvár és műgyűjtő Jankovich Miklós vonzásában és társaságában, alkotó életük közelségében formálódott, változott. Közülük is a példaképéül választott Révai gyakorolta rá a legnagyobb hatást, akinek összehasonlító nyelvtörténeti módszerei is döntő mértékben meghatározták a magyar nyelv művelése, kutatása terén kifejtett tudományos tevékenységét. A magyarság jövőjét Révaival teljes egyetértésben Horvát is a magyar nyelv felemelésével, felemelkedésével összhangban tudta elképzelni, hangsúlyozva, hogy „öszve vagyok a` Nemzetnek virágzása a nyelv boldogulásával”. Ennek a gondolatnak a jegyében munkálkodott az anyanyelv középkori és koraujkori forrásainak feltárásán és elemzésén, és Révai ellenfelével, Verseghyvel szemben a régi történeti és nyelvi kútfők tanulmányozását, a nyelvtörténeti és etimológiai módszerek következetes alkalmazását helyezte előtérbe. A magyar nyelv történetének kutatásában nagy szerepet szánt az oklevelek elemzésének, különös tekintettel a középkori magyar nyelv ortográfiájának vizsgálatára.

Révai mellett Schedius formálta Horvát történeti és oklevéltani érdeklődését és irányította első lépéseit az oklevéltani kutatásokban, egyrészt azzal, hogy megismertette a német és francia diplomatikai szakirodalom legjelentősebb alkotásaival, másrészt be kívánta vonni őt egy „tökéletes nemzeti história” készítésébe. Tervezték egyrészt az addig kiadott honi okleveles kútfők jegyzékének összeállítását, másrészt a különböző magángyűjteményekben fellelhető hazai oklevelek kiadását. Bár ez a terv, Kovachichéhoz hasonlóan, aki Horvát segítségével a régi magyar történetírók publikálását tűzte ki célul, nem valósult meg, de ráirányította Horvát figyelmét a hazai okleveles forráskiadványok olvasati, értelmezési hibáira, továbbá a honi történelmi és nyelvi kútfők behatóbb kritikai vizsgálatára. Ezekben a törekvéseiben hathatósan támogatta őt Jankovich, akinek könyv- és kéziratgyűjteményeiben XV–XVI. századi magyar nyelvemlékeket, ismeretlen okleveleket fedezhetett fel.

Mindezek a személyes és tudós kapcsolatok termékenyítőleg és ösztönzőleg hatottak Horvatra, és történetíró-elődeinek és kortársainak példáját követve maga is széles körű kutató- és gyűjtőmunkába fogott. Elsősorban a honi történelemre és nyelvre nézve egyaránt fontos okleveleket jegyzetelte, másolta, osztályozta. A hazai és a külföldi oklevelek olvasásában és rendszerezésében Horvát néhány év alatt olyan jártasságra és gyakorlatra tett szert, hogy őt szűk baráti köre máris valóságos

diplomatikai szaktekintélynek tartotta, de maga Horvát is nem kis önérzettel beszélt „diplomatikai geniusról”. Horvát munkálkodása a diplomatika területén azonban nem merült ki az oklevelek pusztá gyűjtésében vagy másolásában, valamint néhány oklevéltani kérdés felvetésében és megvitatásában. Oklevéltani ismereteinek gazdag tárházát egyrészt e diszciplína magasabb tudományos színvonalra emelésének szolgálatába kívánta állítani, másrészt fel szerette volna hívni a magyar tudományos élet képviselőinek, főleg a történetíróknak a figyelmét a diplomatika és az okleveles források behatóbb tanulmányozására, illetve kutatására, kritikai használatára.

Horvát „diplomatizálásának” első termékei, mint pl. az 1339. évi osztáslevél eredetiségének cáfolása, a Balaton földrajzi név diplomatikai-etimológiai vizsgálata, a középkori magyar hely- és tájnevek, tulajdonnevek elemzése elválaszthatatlanok voltak nyelvészeti kutatásaitól. Ezekben az értekezéseiben az oklevéltani cáfolatok mellett hangsúlyozott szerepet juttatott a grammatikai érvek felsorakoztatásának, mindenekelőtt annak bizonyítására, hogy az „ősi” magyar települések, városok nevei nem szláv vagy latin eredetűek. Célja, hogy a nyelvészet és a diplomatika rendszabásainak segítségével a nyelvünk ellen vétőket „megpirongassa” és egyúttal „megtisztítsa” a magyar nyelvet azoktól a rágalmaktól, amelyekkel azt a „tótosság” hívei megpróbálták „beszennyezni”. Argumentumai azonban a legtöbb esetben kevésbé meggyőzőek, többnyire pusztá szóhasonlításokra, egyszerű hangzásbeli egyezésekre épültek. A dieső hazai nyelv védelme hatotta át ezeket a diplomatikai „igyekezetit”. Azaz az oklevéltan elsősorban nyelvészeti vizsgálódásainak „ancilla”-jaként a magyar nyelvi emlékek felkutatását szolgálta, nem pedig önálló tudományággá történő fejlesztését. Ennek köszönhetően Horvát munkásságának kezdeti szakaszában nem jutott tovább az oklevelek gyűjtésénél és néhány inkább oklevéltani jellegű, mintsem kifejezetten diplomatikai tanulmány, jegyzet vagy kisebb mű kidolgozásánál. Ez utóbbiak közé tartozott Pest város régi Ofen nevről írott „diplomatikai igyekezete”, melyben nagyobbreszt az oklevéltan eszközeivel, de az etimológiát sem mellőzve, szintén azok ellen a „viszketeges tudósaink” ellen hadakozott, akik „minden magyar szóban Tótosságra akadni szeretnek”.

A nyelvészet és a diplomatika terén kifejtett ifjúkori munkásságával Horvát jelentős népszerűséget és hírnevet vívott ki magának, és különösen „diplomatikai igyekezetének” pozitív visszhangja szinte feljogosította arra, hogy önmagáról mint „Diplomaticus”-ról beszéljen. Erre a magabiztos kijelentésre a magyar és külföldi okleveles anyagban és magában az oklevéltan tudományában szerzett alapos jártassága, tájékozottsága és gyakorlata indította. A diplomatikát azonban életművének következő szakaszában, az 1810-es években sem tekintette önálló tudomány-

nak, hanem inkább olyan eszköznek, amelyet kitűnően tudott felhasználni, illetve az e tudományágban szerzett ismereteit jól tudta kamatoztatni a magyar nyelv ügyéért, a magyar nyelvű tudományos élet megteremtéséért síkra szálló nemzeti kultúrpolitika egyik vezéregyéniségeként folytatott polémiáiban, melyek túlnyomórészt egykori tanára, Schwartner Márton ellen irányultak.

A magyar nemzetet sértő, dicső múltját „lekicsinylő”, nyelvét elmarasztaló nézetek elleni vitáiraiban Horvát ugyan elismerte Schwartner szerepét a magyarországi tudományos életben, és általában dicsérettel szólt oklevéltanáról és statisztikájáról, de az „uralkodó nemzet”, azaz a magyarság nemzeti érdekeit szem előtt tartva éles kritikával lépett fel ellene. Ennek a bírálatának adott hangot kisebb nyelvészeti tárgyú jegyzeteiben, de különösen az 1815. évi, a középkori magyar nyelv védelmében írott munkájában. Mindezek a polemizáló, a „Nemzeti Érzés indúlatá” motiválta írások mintegy előkészületül szolgáltak részben diplomatikai tárgyú, a Tudományos Gyűjteményben közzétett vitáiraikhoz (IV. Károly német-római császár Aranybullájáról, a magyar aranyszabadság „talpkövérről”, azaz az Aranybulláról, a nemesi alkotmányról és bandériumokról stb.). Ezekben az értekezésekben a jogi és történeti vizsgálati módszerek mellett érveinek bizonyításában jelentős szerepet juttatott a diplomatikaiaknak. Werbőczy életéről és Tripartitumáról készített, befejezetlen művében felvetett gondolatok pedig egyértelműen jelezték Horvátnak azt a törekvését, hogy a hazai diplomatikai és genealógiai kutatások eredményeit felhasználva az oklevéltan és a nemzetségtan iránti érdeklődést ébren tartsa és ezzel együtt e tudományágak művelését hazánkban népszerűsítse és előmozdítsa, továbbá megteremtse egy olyan magyar diplomatika alapjait, melyek kizárólag magyarországi okleveles anyagon nyugodnának. Ennek a gondolatnak a jegyében adta közre a Werbőczy-családdal és a Hunt-Pázmán nemzetséggel kapcsolatos okleveleket tartalmazó diplomatáriumát. Ebben felszólította olvasóit arra, hogy ne engedjék az oklevéltant és a genealógiát elsorvadni, hanem művelésükkel, tanulmányozásukkal segítsék e diszciplínák hazai fejlődését. Példával maga járt elől, amikor a Tudományos Gyűjteményben folytatásokban publikálta Schwartner diplomatikájának bírálatát.

Schwartner diplomatikájának részletes, szakszerű bírálatára Horvát kritikája előtt nem került sor. A maga korában sikerkönyvnek kikiáltott és korábban Horvát által is dicsérő szavakkal emlegetett magyar diplomatika nagy tekintélyt és megbecsülést hozott szerzőjének. A mű megjelenése óta a történeti, irodalmi és nyelvészeti kutatások eredményei, a középkori okleveles magyar történeti anyag feltárásának, feldolgozásának módszerei azonban megkérdőjelezték Schwartner magyar diplomatikájának korszerűségét és különösen a magyar jogi gyakorlatban történő alkalmazását, használatát. A közkézen forgó kézikönyvek főleg elméleti jelle-

gűek voltak, és elsősorban a német segédtudományi gyakorlat szempontjából voltak használhatók, a magyar állapotokra kevésbé. Szükség volt tehát arra, hogy Schwartner oklevéltanának hiányosságait feltárva, valaki elkészítsen egy valóban magyar diplomatikát.

Horvát kritikájával a magyar diplomatika alapvetéseinek tisztázását, a magyar jogi gyakorlatban való alkalmassá tételét tűzte ki célul. A kortársak körében igen pozitív visszhangot kiváltott, befejezetlen recenziójában Horvát a teoretikus szemléletű oklevéltannal szemben a praktikus célokat szolgáló diplomatika híveként lépett fel, a fő hangsúlyt az oklevelek jogi értékére helyezve. Egyúttal felismerte, hogy a diplomáknak igen nagy szerepük van a hazai genealógia alapjainak megtegmentésében is. Olyan diplomatikai rendszabások és alapvetések kidolgozását tartotta szem előtt, amelyek elsősorban a magyarországi történeti irodalom és kútfők felhasználásával készüléneek el. Ezekre számos példát hozott fel „Magyar Diplomatiká”-jában, mellyel egyúttal hozzájárult a magyarországi oklevéltannak mint tudománynak a továbbfejlődéséhez, amennyiben számos új adattal egészítette ki, illetve gazdagította az addigi magyar diplomatikai kutatásokat. A praktikus diplomatika szorgalmazásával továbbá nem egy szűk tudós réteg számára szeretett volna hasznos kézikönyvvel szolgálni, hanem főleg azoknak (mint pl. bíróknak, ügyészeknek, ügyvédeknek, jegyzőknek), akik mindennapi munkájuk során (pl. birtokperes ügyekben) találkoztak olyan problémákkal, melyeknek megoldása megfelelő oklevéltani ismeretek hiányában nagy nehézségekbe ütközött. Elsőként szorgalmazta, hogy a diplomatikát tudományos alapokra kell helyezni Magyarországon.

Horvát tudós felkészültsége, diplomatikai polémiái, oklevélközlései és mint az egyetem diplomatika és más segédtudományok tanára joggal ébresztettek olyan reményeket, hogy valóban lerakja egy magyar oklevéltan alapjait. Erre azonban életének következő negyedszázadában nem került sor. A korábbiakhoz hasonlóan csupán részeredményeket produkált, és a történeti segédtudományok iránt érdeklődőknek be kellett érniük Schwartner művének Horvát kritikáját is hasznosító magyar nyelvű fordításával, illetve kibővítésével. Horvát tollából nemcsak hogy új magyar nyelvű diplomatikai összefoglalás vagy kézikönyv nem került ki, de egy, a hazai középkori okleveles kútfőket tartalmazó „Codex Diplomaticus” kiadására sem vállalkozott. Pedig ez utóbbi elvégzésére óriási eredeti és másolatban lévő oklevélgyűjteménye egyenesen őt predesztinálta. Sőt a „Monumenta Germaniae Historica” munkálataiba történt bekapcsolódásával lehetősége lett volna arra, hogy tudós hírnevét külföldön is megalapozza és egyúttal a magyarországi középkori kútfőket a német történetírókkal is megismertesse.

Mindezek elmaradása elsősorban azzal magyarázható, hogy Horvátot az 1820-as évek első felében már további munkásságát alapvetően meghatározó magyar

őstörténeti vizsgálódásai kötötték le. A diplomatika, néhány polemikus nyelvészeti és történeti tárgyú írásaitól, valamint oklevéltani előadásaitól eltekintve, őstörténeti ábrándjainak, nyelv- és szótörténeti etimologizálásainak segédeszközzé degradálódott. Az oklevelek ezekben a vizsgálódásaiban a magyarságnak az emberiség őstörténetében betöltött vezető szerepének és jelentőségének igazolásához nyújtottak Horvát számára nélkülözhetetlen adalékokat. Hogy őstörténeti-nyelvészeti elemzéseit és az ezekből levont következtetéseit megfelelő okleveles érvekkel is megalapozza, még nagyobb szorgalommal folytatta ezekben az években azt az oklevélgyűjtő munkát, amelyet már az 1810-es években részben hivatali tevékenysége és egyéb megbízásai, de a Schwartnerrel folytatott polémiákhoz szükséges dokumentumok feltárása érdekében is végzett. Ennek az oklevélgyűjtő és másoló tevékenységének eredményeként született meg mintegy 30 kötetből álló diplomatáriuma, amelyet a következő évtizedekben állandóan bővített.

Ennek a gyűjteménynek a birtokában, továbbá a hazai okleveles forrásokban való körületekintő tájékozottság révén fölényes biztonsággal utasította vissza az őt ért kritikákat, és folytatott történeti, diplomatikai polémiákat elsősorban Fejér Györggyel, az Egyetemi Könyvtár akkori igazgatójával. Bírálatai Fejér „Codex Diplomaticus”-a, illetve az abban felfedezett hibás oklevélolvasatok elleni heves támadásokban csúcsosodtak ki, melyekben nem kis szerepet játszottak a személyes indulatok és az irigység, hogy ti. nem ő, a kor legnagyobb magyar oklevéltani szaktekintélye, hanem Fejér vállalkozott az első magyar codex diplomaticus összeállítására.

A különböző hazai oklevélkiadásokban és Fejér diplomatáriumában Horvát által felfedezett és kritizált hibák, helytelen értelmezések, egyáltalában az oklevéltan felületes ismerete is arra indította Horvátot, hogy a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjeként 1833–1836 között 32 db XI–XVI. századi magyarországi oklevelet adjon ki, melyek publikálásával közvetlen célja az volt, hogy a középkori diplomák helyes olvasására és értelmezésére ráirányítsa a figyelmet. Ezeket az okleveleket szövegűen, több esetben rézbe metszett lenyomatukban is átnyújtotta olvasóinak. Oklevélpublikációi között megtalálható a pannonhalmi bencés apátság és a veszprémi apácák részére adományozott alapítólevél, melyeket saját olvasatában nemcsak egyszerűen kiadott, hanem a hitelességük körül folytatott vitákba is bekapcsolódott. Oklevélközlései és vitái mellett figyelmet érdemel még az a magyar nyelv emlékeit magában foglaló sorozata, melyet a „nemzeti becsület” érdekeit, de ugyanakkor a hitelesség elveit is szem előtt tartva jelentetett meg, józan kritikával zárva ki XIV–XV. századi magyar nyelvemlékek közül a nem eredetieket.

Diplomatikai nézeteit Schwartner halála után, 1823-tól 1846-ban bekövetkezett haláláig mint a történeti segédtudományok helyettes oktatója is közismertté tehetette.

Az előadott témában való nagy jártassága és ezzel párosuló lángoló honszeretete nagy hatást gyakorolt az óráit látogatókra, akik Horvátban a nemzeti szellem ébresztőjét, illetve táplálóját látták. Előadásain, melyeket előzetesen nem vetett papírra, Horvát világosan és érthetően beszélt, megkönnyítve tanítványainak a jegyzetelést. A diplomatikából tartott latin nyelvű praelectióira, melyek hallgatóinak jegyzeteiben maradtak fenn, igen lelkiismeretesen készült. Erre bizonyítékok azok a kéziratok, melyekben egyrészt különböző oklevéltani jegyzések olvashatók a hazai és a külföldi diplomatika tárgyköréből, másrészt a magyar diplomatika történetének rövid összefoglalását tartalmazzák. Előadásai, melyekben fő céljaul a diplomatika alapfogalmainak és tételeinek, főbb tudományos eredményeinek megismertetését tűzte ki, mindenekelőtt a hazai okleveles források alapján, lényegében ezekre a jegyzetekre, továbbá Schwartner művét bíráló recenziójára és egyéb oklevéltani értekezéseire, oklevélközléseire épültek. Prayt (és a német C. T. G. Schönmann, a göttingai egyetem professzorát) követve, a schwartneri-gattereri elméleti jellegű diplomatikával szemben az oklevéltannak a jogi életben történő praktikus alkalmazására és hasznára kívánt rávilágítani, hangsúlyozva egyszersmind: a diplomatika hazánkban elválaszthatatlan a magyar jogtól, a jogi és törvénykezési szokásoktól, a mindennapi jogi gyakorlattól. Az oklevéltant előadásaiiban, melyekben — szélesebb magyarországi okleveles bázison — volt tanára munkájának és más diplomatikai kézikönyveknek a felépítését követte, nem tartotta önálló diszciplínának, hanem a történelem „szolgálóleányá”-nak, illetve kiegészítő tudományának. Alapvetően új rendszer — elődei és kortársai oklevéltanához képest — azonban nem fedezhető fel a hallgatóinak előadott anyagban, melynek egyes részeibe őstörténeti és nyelvészeti elméleteit is beépítette.

Horvátnak a többi történeti segédtudomány területén kifejtett munkásságát értékelve megállapítható, hogy az — a diplomatikával összehasonlítva — nem mondható jelentősnek. A pecsétant nem tekintette önálló, az oklevéltantól független tudományágnak és szfragisztikai értekezéseit az oklevéltan kereteibe ágyazva tárgyalta. A pecsétant tanulmányozására és egyidejűleg a hazai oklevélpecsétek gyűjtésére Pray szfragisztikai kutatásainak eredményei ösztönözték. Az e tárgykörben készített tanulmányai sajnálatos módon jobbára félkész, befejezetlen munkák voltak, és egy-egy részletkérdés kidolgozását célozták (pl. a csanádi és az aradi káptalan pecsétjeiről vagy két XII. századi királyi pecsétről és pecsétnyomóról) és inkább csak a problémafelvetésig jutottak el. A pecsétant a diplomatika második részében, a semiotica-ban adta elő, elsősorban Pray *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. (...) Budae, 1805. c.* műve és Schwartner (*Introductio in rem diplomaticam, praecipue Hungaricam. Pestini,*

1802.), illetve Perger János diplomatikájának (*Bevezetés a diplomatikába vagyis az oklevélismeret tudományába... Pest, 1821.*) alapján.

Horvát a genealógia vagy a „nemzetségtan” terén mindössze egyetlen munkát alkotott. A gyakorlati diplomatikához hasonlóan olyan, kizárólag magyarországi okleveles forrásbázisra épülő „genealogia practica Hungarica”-t akart kidolgozni, amely útmutatóul szolgálhatott volna a hazai nemesség számára ősi nemzetségeik, családjaik történetének felkutatásához, „nemzetségtani” családfáik meghatározásához. Elsődleges célja művével azonban az volt, hogy bebizonyítsa: a középkori magyar történelem első századaiban élt magyar nemzetségek leszármazási táblái a rendelkezésre álló kútfők segítségével összeállíthatók, illetve meghatározhatók. Diplomatikai, genealógiai és jogtörténeti kutatásainak eredményeként — különösen Kézai Simon krónikájára támaszkodva — úgy vélte, hogy sikerült megtalálnia mindegyik (108) „hazabéli” és „jövevény” magyar gyökeres nemzetséget, egyúttal bizonyítani ősi alkotmányukban lefektetett eredeti jussaikat. A magyar genealógia tudományos „rendszabásait”, illetve alapvetéseit Horvát azonban nem dolgozta ki. „Nemzetségtani” egyetemi előadásai is, néhány kritikai észrevételtől eltekintve, jobbra a külföldi (főleg Gatterer) genealógiai szakmunkák eredményeit és a magyar gyökeres nemzetségekről alkotott nézeteit foglalta össze.

Horvátnak a heraldika, a kronológia, a numizmatika és az archeológia területén kifejtett tudományos tevékenysége igencsak szerénynek mondható. Mindössze egy-egy kisebb rész tanulmány és e segédtudományokról kötelező jelleggel tartott egyetemi előadásai jelzik az ezekben a segédtudományokban kifejtett munkásságát. Az egy-egy problémát érintő értekezései jobbra a hazai és a külföldi kutatások eredményeinek megerősítését tartalmazták. Címertani és kronológiai egyetemi praelectiói is túlnyomórészt a német címertani, kortani munkákra épültek fel, melyeket egy-egy magyar példával tett színesebbé és érdekesebbé.

Összefoglalva megállapítható, hogy a történeti segédtudományok művelése jelentős helyet foglaltak el Horvát életművében mind a magyar történelmi múlt, mind pedig a magyar nyelv és kultúra emlékeinek feltárását, továbbá a magyar nemzet ősi történelmi jogainak, hajdani dicsőségének igazolását és védelmét, végül pedig őstörténeti-etimológiai „oknyomozásai”-t illetően. Azt a célkitűzését azonban, hogy egy önálló, kizárólag magyar forrásbázison alapuló magyar diplomatika alapjait kidolgozza, illetve megteremtse, nem sikerült megvalósítania. Ez részben azzal magyarázható, hogy munkásságában az oklevéltan hol a történelem (őstörténelem), hol a nyelvészet „ancillá”-ja volt, és azt nem önálló diszciplínaként művelte, részben pedig azzal, hogy e tárgyban készített értekezései, kritikái többnyire pusztán „figyelemgerjesztések” voltak, melyekben legfeljebb az alapelvek és a célkitűzések megfogalmazásáig jutott el, és ennél fogva részeredményeket, sem mint össze-

foglaló szintéziseket produkált. Tehetség, kiterjedt hazai és külföldi szaktudományos ismeretei, hatalmas oklevélgyűjteménye mind-mind arra predesztinálták, hogy korának legjelesebb történetírója és oklevéltani szaktekintélye legyen, és kidolgozva a magyar oklevéltan „kritikai rendszabásai”-t, megalkossa az első „diplomatica Hungarica”-t. Egyetemi előadásaiiban még lehetősége lett volna a „mulasztásokat” pótolnia, de óráin többnyire már a történeti és diplomatikai polémiáiban megfogalmazott gondolatokat ismételte, legfeljebb néhány újabb kutatási eredménnyel kiegészítve azokat.

Amennyire nem sikerült lerakni a magyar diplomatika alapjait, még kevésbé sikerülhetett ez neki a többi történeti segédtudomány terén. A genealógia a magyar nemzet, azaz a magyar nemesség ősi jussainak, évszázados történelmi jogainak védelmére, illetve igazolására degradálódott. A pecséttan, a kronológia, a címertan stb., melyek művelését fontos kívánalomként állította kortársai elé, jórészt egy-egy kisebb jelentőségű rész tanulmány és a kötelezően előadandó tantárgyak szintjén követhető nyomon életművében. Nem véletlen tehát, hogy a halála óta eltelt csaknem másfél évszázadban a szaktudomány alig tulajdonított komolyabb érdeklődést segédtudományi tevékenységének, és ha igen, akkor is inkább hibáit, semmint erőnyeit emlegették.*

---

* Soós Istvánnak az értekezés témaköréből készített publikációi: Romantikus őstörténet. (Horvát István) In: *História*, 6. (1984) 4. sz. 32–36. p.; Diplomatika és politika. (Horvát István kiadatlan Werbőczy-könyvének története.) In: *Levéltári Közlemények*, 59. (1988) 1. sz. 81–110. p.; Horvát István és Ferenczy János levelezése. Bp., 1990. 309 p. (*Magyarországi Tudósok Levelezése — Commercii Litteraria Eruditorum Hungaricorum II.*); „Slavica” Horvát István könyvtárában. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára.* Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. 171–179. p.; Kísérlet a magyar nyelvű diplomatika megteremtésére. (Horvát István és Schwartner Márton.) In: *Aetas*, (1993) 4. sz. 44–91. p.

Kállay István egyetemi tanár, a történelemtudomány doktora opponensi véleménye:

Ha Horvát István életművét osztályokra próbáljuk bontani, az első helyre kétség kívül a *magyar nyelv* kerül. Minden megnyilvánulását, tudományos munkásságát ennek rendelte alá, ennek a szempontjából vizsgálta. A második helyre *jogi nézetei* kerülnek, elsősorban a köz- és a magánjog területén, a nemesi birtoklástörténet szemszögéből. A Soós István által témául választott történeti segédtudományok a harmadik helyet foglalják el az életműben.

Mielőtt ez utóbbiakra rátérnék, röviden foglalkoznom kell az első kettővel, mint amelyek Horvát István történeti segédtudományi ténykedését alapvetően meghatározták, annak megértését előmozdítják.

Horvát István a magyarság jövőjét kizárólag a magyar nyelv felemelkedésével tudta elképzelni, mindenkit aszerint ítelt meg, hogy a régi magyar nevekkal kapcsolatban hogyan foglalt állást. Aki ebben nem értett vele egyet, azt ellenfelének tekintette és véget nem érő vitákba bonyolódott velük (pl. Schwartner Márton, Kelemen Imre stb.). Mindez túláradó magyarságszeretettel, a nem magyarul beszélő népekkel szembeni intoleranciával párosult. Talán pozitívumként állapíthatjuk meg, hogy mindezt *nem a finn-ugor irányban* tette.

A tudományos eredményeket felhasználva igyekezett az érdeklődést ébren tartani nézetei iránt, ezért mozdította elő egyes történeti segédtudományi ágak művelését. Östörténeti vizsgálódásai azonban egyre jelentősebb szerepet kaptak, amelyek kevésbé kapcsolódtak a segédtudományokhoz. E nyomon szélsőséges megállapításokhoz is eljutott. Pl. sértőnek tartotta, hogy a külföldi szerzetesek ismertették meg az írást a magyarokkal. Vagy azt hangoztatta, hogy a tihanyi alapítólevélhez hasonló diplomatikai forrással Európában kevés nemzet büszkélkedhet. Érdekes, hogy ugyanakkor a *kronológiában* inkább objektív, mint szubjektív álláspontot képviselt, amikor az időről megállapította: tudatunktól függetlenül létezik, amelyben az események folynak.

Egész működését meghatározták *jogi nézetei*: jellemző módon a diplomatikát is csak ebből a szempontból nézte. Igen helyesen hangoztatta, amit a jelölt is kiemel, hogy a magyar királyok nem változtatták meg elődeik törvényeit, ezért nem volt szükséges a törvények írásban történő rögzítése. Így minden törvény hatályban maradt: Horvát István korában vádlevélben, keresetben és ítéletben lehetett pl. Kálmán törvényeire is hivatkozni. Horváth ezért tulajdonított jelentőséget a szokásjognak és akart könyvet írni Werbőczyről. Ezzel a köznemesség érdeklődését is ki akarta váltani, és Werbőczyt megvédeni kortársaival, még tanítómesterével szemben is. A törvényszéki döntéseket és határozatokat annyira fontosnak tartotta, hogy

fel akarta venni azokat a diplomatikai kézikönyvbe. A történeti jogi iskola képviselőjeként tagadta, hogy Magyarországon *feudum* valaha is létezett volna, mivel a magyar nemzetségek mindig rendelkeztek ősi jószággal.

Ezen nézetei, valamint a korszellem, talán a generációs ellentét hozta magával *állandó vitáit*, amelyekről bőven olvashatunk Soós István munkájában. Horvát szembefordult elődeivel, tanítómesterével, de nem reagált Fejér György megnyilvánulására, aki fantasztikumba hajló, merész és képtelen szófejtegetéseit bírálta. Talán *Fejér stílusa* miatt nem érdemesítette őt válaszra, habár ez nem volt annyira szélsőséges, mint pl. Kövi Sándoré, aki Kelemen Imre művét obscurus-nak nevezte. Egy azonban kétségtelen: utódját úgy választotta ki Horvát István, hogy az őt sohasem bírálta.

A jelölt igen helyesen állapítja meg, hogy Horvát István segédtudományi rendszerében *az első helyen a diplomatika áll*. Még nem ismerhette Fejérpataky László megállapítását, miszerint minden segédtudomány a diplomatikából nőtt ki, de lényegében ugyanezt az elvet követte. Horvát szerint minden segédtudomány a diplomatika része, talán éppen ezért foglalkozott velük kevesebbet. A diplomatikában jogi és nem filológiai szempontok vezették. Az oklevelet jogbiztosító iratnak tekintette, amit azzal is alátámasztva látott, hogy a jogászok előbb tanulták az oklevéltant mint bizonyító eszközt, mint a bölcészek. Ehhez még hozzátehetjük, hogy Horvát István maga is pereskedett. A latin nyelv szerepét — érdekes módon — pozitívan értékelte: nem egyedülálló magyar jelenségnek tekintette. Talán, holt nyelvről lévén szó, nem látta benne az anyanyelv háttérbeszorítását.

A diplomatika meghatározásánál eltért a különben mindenben követett Gatterertől, aki szerint az oklevéltan arra tanít, hogyan kell olvasni az okleveleket. Horvát szerint a diplomatika lényege az oklevelek megítélése: igazak-e, törvényesek-e és hitelesek-e. Horvátot kettős cél vezette: 1. felkutatni az okleveleket a birtokviszonyok feltárása céljából. 2. népszerűsíteni az oklevéltant. Szerinte nálunk fontosabb a diplomatika, mivel *ez a birtok talpköve*. Hasznosítását a magánjog, a kánonjog, az egyháztörténet, a köztörténet, a genealógia és a geográfia terén látta. Mindezen kiváló gondolatok ellenére sem sikerült Horvátnak a *Diplomatica Hungarica* kidolgozása, talán mivel e tudományág nála a szótörténeti etimologizálás segédeszközévé degradálódott.

A segédtudományok közül második helyen a *genealógiát* művelte. Teljesen Gatterer felé fordult, habár észrevételezte, hogy *az ő* műve csak elméleti és módszertani alapvetést tartalmaz. Horvát nagy érdeme, amit Soós István is kiemel, hogy megpróbálta a maga útját járni. Egy *Genealogia practica Hungarica*-t akart írni. Mentségére meg kell állapítanunk, hogy ez a mai napig nem jött létre, ma is a német szakirodalmat használjuk.

Horvát meghatározásában a genealógia olyan tudomány, amely a szükséges bizonyító eljárásokkal és eszközökkel alátámasztja, illetve megerősíti a vérségi elágazásokat, meghatározza az apai és anyai ági leszármazásokat, továbbá ezek ismeretében összeállítja a családok és nemzetségek genealógiai tábláit és családfáit. Erről meg lehetne állapítani, hogy szűken értelmezi a genealógiát, mivel csak a vérségi elágazásokról, az apai és anyai leszármazásokról és a genealógiai táblázatokról beszélt. Középpontba a nemzetségeket, mondhatnám a gyökeres nemzetségeket állította, ezért nevezte a genealógiát *nemzetségtannak*. A genealógiát is a diplomatikához kapcsolta, így beszélt genealógiai diplomatikáról.

Dicséretére legyen mondva, hogy az uralkodóház iránti lojalitása sem akadályozta meg abban, hogy hibának nevezze az Esterházy család Noétól való származtatását. Nem beszél ugyan róla, de a Habsburgok családfája is hasonlóképpen volt összeállítva.

Horvátnak a tanterv szerint kellett oktatnia más segédtudományokat is, de lehetetlen lett volna mindet egyformán művelni. Többek közül a *címertant* emeli ki Soós István, még pedig olyan kérdésekkel kapcsolatban, amelyek napjainkig hatnak. Egyik ilyen az államcímerben levő vágásoknak a négy folyóval való azonosítása. Ennek elvetése annál inkább meglepő, mivel ez összhangban lett volna Horvát szófejtéseivel. Ő azonban szembefordult Schwartnerrel, Prayval és főleg Werbőczyvel /Tripartitum I. 11:3./ és szakított a négy folyó elmélettel. Új magyarázatot nem adott, de vajon kell-e egyáltalán magyarázat?

Napjainkig ható téma az államcímeren 1202–1222 között található *oroszlánok*. Ehhez még hozzá tenném a jogaron lévő oroszlánokat is. Horvát szerint a hét oroszlán a hét magyar nép, a szívek pedig a magyar hadi vitézség jelképei. Szerinte az oroszlánok az Árpádok jelképei lehettek. A kérdést ma sem tudjuk megnyugtatóan megválaszolni.

Ezeket a kérdéseket Soós István értekezése helyesen tükrözi, illetve foglalja össze. Értékét nem csökkenteni néhány észrevétel, amely az opponens kötelessége. Az I. lapon megemlíti, hogy az oklevéltan a XVIII. század második felére olyan megbecsülést szerzett, hogy a Nagyszombatból Budára költöző egyetemen 1777-től speciális, azaz rendkívüli tantárgyként oktatták. Meg lehetett volna említeni, hogy a *Ratio Educationis* rendelte el ezt.

Elősegítené Horvát István jogi nézeteinek jobb megértését, ha hallottunk volna valamit másik tanítómesteréről, a történeti jogi iskola kiváló képviselőjéről, *Kelemen Imréről*. Ez annál inkább indokolt, mivel Kelemen Imre előadásainak jegyzetei éppen Horvát Istvántól maradtak fenn. Kelemen nem értett egyet a szófejtésekkel, ezért Horvát vele is szembefordult. Itt jegyzem meg, hogy a Tízkötetes méltatlanul bánt Kelemen Imrével, amikor az egyik legnagyobb tudóst retrográdnak nevezte,

nyilván Kövy Sándorral folytatott vitája miatt. Kossuth tanárával szemben ugyanis a Tízkötetesben nem lehet igaza Kelemennek. Hasonlóképpen szívesen hallottunk volna többet, a főszövegben is, Podhradszky Józsefről, a kiváló tudósról, aki némileg más oldalról vizsgálta ugyanazokat a kérdéseket.

Érdemes lenne tovább foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy miért hatott Horvátra ilyen erősen a Gatterer-iskola és miért nem a korábbi *Hederich*? Ez annál is inkább érdekes, mivel a mai felfogás (A. Brandt) *Hederich*hez tért vissza.

A 217. lapon szereplő *haereditas* szót ebben az összefüggésben nem örökséggel, hanem örökösséggel fordítanám, a nélkül, hogy nyelvújítással akarnék foglalkozni. Ez örökös birtokot és nem az öröklés tárgyát jelenti. A latinban mindkettőt egyformán nevezik.

A 222. lapon beszél arról, hogy a segédtudományi munkák nem elemzik Horvát *Gyökeres nemzetségek* című munkáját. Szeretném önkritikusan megállapítani, hogy az általam kiadott segédtudományi kézikönyv sem fordít kellő figyelmet rá. De azt is meg kell mondanom, hogy cédulákon szerepel a kiegészítés és egy újabb kiadásban benne lesz. Már csak azért is, mert ez az első magyar nyelvű genealógia.

Köszönetet mondok a szerzőnek, hogy a történeti segédtudományokat nem tette idézőjelbe, vagy nem tette eléjük az *ún. jelzőt*. Csak egész szerényen arra szeretnék utalni, hogy volt olyan időszak, amikor a honfoglalást is *ún.-nek* titulálták.

Úgy gondolom, hogy még nagyon sokat lehetne beszélni Soós István kandidátusi értekezéséről, hiszen igen széles skálában oldotta meg feladatát, nagy jegyzetanyagra támaszkodva. Talán a jelölt *Horvát István-értékelése egy kissé negatívra* sikerült. Átveszi az elődök megállapításait, miszerint Horvát István nem alkotott jelentőset, a diplomatikában is csak részeredményeket ért el, a pecséttanban nem tudott lényegesen újat felmutatni, a címertanban és a kronológiában sem alkotott maradandót és a régiségtan művelése is jelentéktelen. Ezzel szemben áll, hogy a saját útját járta és tanítványai, akik közül a magyar történelem kiválóságai kerültek ki, lelkesedtek érte. „Egynéhányszor meghallám zajdulni a hallgatókat, a kimenetelkor Éljent kiáltottak” — írta Toldy Bajzának 1823-ban. *Tanítványai* között ott látjuk a következő történész generáció kimagasló képviselőit: Szalay Lászlót, Szalay Ágostont, Wenzel Gusztávot, Horvát Árpádot, Pauler Tivadart és Vasvári Pált, valamint a közelet későbbi nagyjait: Eötvös Józsefet, Teleki Lászlót, Lónyay Menyhértet, Zichy Ferencet és Melczer Istvánt. Tanítványa volt Reguly Antal, Madách Imre, Vörösmarty Mihály, Szontagh Pál, Toldy (Schedel) Ferenc és Tanárky Gedeon. Ez imponáló névsor, amely méltó lett volna arra, hogy ne csak lábjegyzetben, hanem a főszövegben, az értékelésben szerepeljen. Mert ugyan Horvát István nem mindenben alkotott nagyot a történeti segédtudományokban,

viszont kiváló nemzedéket nevelt a hazának, és ezért sok mindent meg kell neki bocsátanunk.

Az értekezést *jelentős tudományos eredménynek* tartom és javaslom, hogy ennek alapján ítéljék oda Soós Istvánnak a történelemtudomány kandidátusa fokozatot.

Bak Borbála egyetemi adjunktus, a történelemtudomány kandidátusa opponensi véleménye:

A történeti segédtudományok magyarországi képviselőiről, az egyes segédtudományok áttekintő historiográfiájáról néhány rövidebb, összefoglaló jellegű tanulmány jóvoltából már eddig is, szinte napjainkig terjedően tájékozódást nyerhetnek az érdeklődők. Elég csupán Gárdonyi Albertnek „A Magyar Történettudomány Kézikönyve” sorozatban megjelent, a „történelmi segédtudományok” történetét a kezdetektől a XX. század elejéig bemutató összefoglalására, illetve az első sorban a külföldi kutatóknak szánt, Kumorovitz Lajos Bernát, Gerics József, Kubinyi András és Mezey László német nyelvű, a *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*-ban megjelent beszámolójára gondolni. Ez utóbbi áttekintés korszakhatárait — 1945–1964 — részben fedi az a tanulmány, amelyet a Turul 66. és 67. kötetében „A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951–1991 között” címmel jelentetett meg 1993/94-ben Bertényi Iván.

A felsoroltakhoz témája alapján szorosan kapcsolódik, de a feldolgozás jellegét tekintve azoktól természetszerűen alapvetően különbözik Soós István kandidátusi értekezése. A disszertáció ugyanis nem egyszerűen a történeti segédtudományokkal, mégpedig a XIX. század elején, illetve a század első felében az e tárgykörbe sorolt stúdiumokkal foglalkozik. A feldolgozás módszere, a kérdés megközelítése a korábban említett tanulmányokhoz képest alapvetően új. Az értekezés szerzője egy a XIX. század első felében élt, rendkívül sokoldalú, több szaktudományt is művelő történészt, gondolkodót, irodalom-, könyvtár- és tudományszervezőt, egyetemi tanárt, Horvát Istvánt állította vizsgálódása középpontjába.

Soós István — igen egyértelműen — már munkája bevezetőjében leszögezi, hogy terjedelmi okok miatt nem vállalkozhatott Horvát István szerzteázó munkássága teljes bemutatására, de még történeti gondolkodása egészének vizsgálata sem volt az értekezés keretei közé szorítható. A forrásoknak, az egykorú és a későbbi szakirodalomnak az az alapos és széleskörű, filológiai igénnyel végzett elemzése, módszere, amelyet a szerző a disszertáció egésze során, mindvégig következetesen alkalmazott, szétfeszítette volna munkája kereteit. Így Soós István témáját a Horvát

István által művelt történeti segédtudományokra szűkítette és Horvátnak az e szakterületeken elért eredményeit állította disszertációja középpontjába.

Bár Horvát István munkássága rendkívül összetett és sokrétű volt, a köztudatban, és különösen napjaink köztudatában személye, tevékenysége igen kevésbé ismert, és alig értékelt. Míg Szinnyei József a „Magyar írók élete és munkái” című életrajzi lexikonában Horvát életrajzának, műveinek és a róla szóló irodalomnak tíz hasábot szentelt, az Akadémiai Kiadó „Magyar életrajzi lexikoná”-ban már csak fél hasábnyi terjedelem jutott személyének. Gárdonyi Albert is csupán szűkre szabottan emlékezett meg munkásságáról.

Horvát István tudományos pályájának és ezen belül — miként erre Soós István is rámutat — különösen a történeti segédtudományokkal kapcsolatos tevékenységének már említett szegényes feldolgozottsága mindenképpen indokoltá és megalapozottá teszi a disszertáció szerzőjének témaválasztását.

Különösen szükségesnek és jogosnak tűnik ez a témaválasztás, ha a feldolgozottság, sőt inkább az eddigi feldolgozatlanság mellett még Horvát István tudományos teljesítményének megítélését, értékelését is figyelembe vesszük. Miként az értekezés írója a bevezetésben is jelzi, az utókor köztudatában Horvát István úgy él, mint akinek egyetlen „érdeme” az volt, hogy a magyar nemzet iránti „határtalan szeretetétől vezettetve” fanatikusan, mindenütt „a magyarság, a magyar kultúra emlékeit kutatta és fedezte fel”.

Az életműre vonatkozó források feldolgozatlansága miatt a leegyszerűsítő megítélés egyoldalú szemléletet eredményezett. Horvátról szólva általában csak tévedéseit említették. A Soós István által idézett példák mellett is talán említésre érdemes, hogy például Lederer Emma a magyar polgári történetírás bemutatása során Horvát István munkásságát jellemezve két alkalommal minősíti azt, és tevékenységével kapcsolatban csupán a „naiv” jelzőt használja. Soós István a korabeli források segítségével azonban egyértelműen bizonyítja, hogy kortársai Horvátot ennél jóval többre értékelték. Különösen világos ez, ha a Nemzeti Könyvtár ügyében kifejtett tevékenységéről, szépirodalmi, szerkesztői tevékenységéről szóltak.

Horvát István munkásságának értékelése még kérdésesebb akkor, amikor kizárólag segédtudományi tevékenysége megítélését kell megfogalmazni. Miként erre az értekezés szerzője külön is felhívja a figyelmet, az utókor eddig e tudományterületen Horvát István eredményeit mindig Pray György, Cornides Dániel munkásságához, illetve a Schwartnerrel folytatott vitáival kapcsolatban említette, és az ennek eredményeként kialakított kép egyértelműen negatív volt. A kortársak e tekintetben is a későbbitől eltérő álláspontot képviseltek, és Horvátot mint a magyar diplomatika legnagyobb alakját, sőt a köznemesi értelmiség és barátai egyenesen „a magyar nemzet egyedüli diplomatikusa”-ként tartották számon. Éppen az el-

lentmondások feloldása érdekében tűzte ki munkája céljául — igen helyesen — Soós István, hogy új források bevonásával, valamint új módszerek alkalmazásával megvizsgálja, majd pedig értékelje Horvát Istvánnak a történeti segéd tudományok terén kifejtett tudományos működését.

Az értekezés megírásához a szerző Horvát István nyomtatásban is megjelent munkái mellett felhasználta azokat a mennyiségileg több száz kötetet jelentő kéziratok értekezéseit, jegyzeteit, levelezését, amelyek eddig vagy csak utalás szintjén, vagy egyáltalán nem voltak feldolgozottak. A disszertáció megírása érdekében Soós István a kéziratok anyagának feltárása során rendkívül alapos és a legteljesebb elismerésre méltó munkát végzett. Az egyes, latinul, németül és a ma már nem mindig egyszerűen értelmezhető magyar nyelven írt források kritikai filológiai igénytelisége terén olyan egyedülálló elemzést végzett, amely a reformkori, rendkívül gazdag, mennyiségileg igen jelentős anyag esetében példaeértékűnek és követendőnek mondható. Soós István a kéziratok források feldolgozásával nem egy esetben eddigi téves datálásokat (például Horvát István egyetemi tanári működésének kezdete), hibás megállapításokat és következtetéseket helyesbített, kéziratok szerzőségét állapította meg és egyben módszertani példát is adott az általa feldolgozott forrástípusok igényes elemzésének lehetőségeire. A szerző a források, a szakirodalom alapján kialakítandó kép eléréséhez olyan utat választott, amely csak elismerésre méltó lehet. Horvát István történeti segéd tudományokkal kapcsolatos tevékenységét ugyanis soha nem elszigetelten, hanem mindig az egyéb, elsősorban az őstörténeti és a magyar nyelvészeti munkásságával összefüggésben vizsgálja. Emellett utal a korszak eszmetörténeti hatásaira, Horvát István tanulmányaira, tudóstársaival kialakított kapcsolataira, vitáira, olvasmányaira. A viták ismertetése során például, amikor az egykori tanár, Schwartner Márton és a tanítvány, Horvát István diplomatikáról vallott nézeteit ütközteti, az ellentétes véleményeket nem csupán egyszerűen historiográfiai szempontból mutatja be, hanem sokkal inkább a tudománytörténet, a politikaelmélet elemzésének módszereit érvényesíti. A felvilágosult, kritikai szellemű, a Hungarus állampatriotizmust képviselő Schwartner és a „túláradó magyarságában” a magyarországi nem magyar népekkel szemben intoleráns Horvát álláspontját párhuzamba állítva mutatja be a szembenálló felfogásokat.

A Soós István által alkalmazott módszer következtében a szorosán vett historiográfiai feldolgozáson túlmenően képet alkothatunk például a reformkori magyar tudós pályáját befolyásoló és meghatározó külső körülményekről, a kor tudománytörténetéről. A történeti segéd tudományi munkásság bemutatása mellett számtalan olyan adattal is szolgál a szerző, amelyek révén betekintést kaphatunk a XIX. század első felének sajtó-, jog- és könyvtártörténetébe. Az értekezés olvasása során

világossá válhatnak azok a nehézségek, amelyek a korban a tudományos munkát végző tudós szakirodalomhoz jutását jellemezték, azok a küzdelmek, amelyek a történeti forrásokat tették elérhetővé a kutató számára. Betekintést nyerhetünk a XIX. században is még nélkülözhetetlen, a tudományos munkát lehetővé tevő mecenatúra formáiba, jelentőségébe. Az értekezés szerzője mindezt rendkívül jól követhető módon, olyan természetességgel vázolja, amely csak akkor lehetséges, ha a korszakban, annak mindennapjaiban teljes tájékozottsággal rendelkezik. Ez utóbit Soós Istvánról jelen disszertációja alapján egyértelműen elmondhatjuk.

A kandidátusi értekezés szerzője Horvát Istvánnak a történeti segédtudományok terén végzett munkásságát a diplomatika, a pecséttan, a genealógia és az „egyéb történeti segédtudományok” címmel jelzett heraldika, kronológia, numizmatika és archeológia területén vizsgálja.

A terjedelmesebb, a közel kétszáz oldalnyi fejezet a diplomatikával foglalkozik, amelyet a korban még mintegy „gyűjtő segédtudománynak” tekinthetünk. A diplomatikával kapcsolatban ugyanis nemcsak az oklevéltan és az egyéb tudományok (pl.: teológia, nyelvészet, jogtudomány, jogtörténet) egymáshoz való viszonya, Horvát kiterjedt, diplomatikára vonatkozó vitái, az oklevél-publikációk kérdése válik az olvasó számára ismertté. Mindezek mellett a még nem önálló segédtudományként szereplő paleográfia és ezen belül külön a magyar írás jellegzetességeinek ismertetése is ennek a résznek mintegy „alfejezete”-ként szerepel az értekezésben. A diplomatikával ellentétben a heraldika (amelyet egyébként Horvát ugyancsak a diplomatika szerves részének tekintett) például öt, a numizmatika és az archeológia együttes tárgyalásának terjedelme két és fél oldal. Az arányok ilyen alakulása nemcsak az egyes történeti segédtudományok XIX. század első felére kialakult differenciálódásából, részletesebb vagy kevésbé feldolgozott szintjéből fakadnak, hanem döntő módon határozza meg ezt a disszertáció középpontjába állított, ezekkel a segédtudományokkal foglalkozó Horvát István kutatásainak, érdeklődésének mélysége is.

És bár az egyes fejezetek arányai a vizsgált személy munkássága következtében a jelzett módon igen eltérően alakulnak, a disszertáció szerzőjének feltétlen érdeként kell említeni, hogy a fejezetek belső rendjét — a terjedelemtől függetlenül — mindenütt azonos, rendkívül logikus és következetes módon alakította ki. A szerkesztés gyakran igen nehéz feladatát Soós István mintaszerű fegyelemmel és logikával oldotta meg. Az egyes segédtudományok tárgyalását mindig Horvátnak, az adott szakterületen végzett tudományos kutatásaival kezdi, beleértve ebbe publikációs tevékenységét éppen úgy, mint a szakterület külföldi szakirodalmában való jártasságának, a tudós kapcsolatoknak és a tudományos vitáknak a bemutatását is. Ezt követően minden fejezet Horvát István egyetemi munkáját jellemzi, ismertetve

a tárgyalt segédtudomány oktatását, az oktatás módszereit, hatását. Végül kitér az adott fejezetben tárgyalt és a Horvát István által tanulmányozott, illetve oktatott segédtudomány terén elért tudományos eredményekre és értékeli Horvát teljesítményét.

Soós István a rendkívül gazdag forrásanyaggal dokumentált és a szakirodalomban való jártasságát egyértelműen bizonyító kandidátusi értekezése utolsó, „Befejezés” címet viselő fejezetében Horvát Istvánnak nemcsak az egyes történeti segédtudományok terén elért eredményeit, hanem összefoglalóan egész munkásságát is értékeli. Ez az értékelés a bevezetésben felvetett megítéléshez viszonyítottan bár kétségtelenül árnyaltabb és feltétlenül konkrét tényeken alapuló, forrásokkal is igazolt, a lényeget tekintve azonban mégsem sokkal pozitívabb kicsengésű.

A szerző nemcsak az egyes segédtudományok vizsgálata során, hanem összefoglalóan is megállapítja, hogy Horvát István munkásságában „a történeti segédtudományok jelentős részét képezték életművének mind a magyar történelmi múlt kutatásában, mind a magyar nyelv és kultúra emlékeinek feltárásában, de a magyar nemzet történelmi jogainak, hajdani dicsőségének igazolásában illetve védelmében, valamint őstörténeti-nyelvészeti-etimológiai ’oknyomozásaiban’ is. Azt a vágyát, történetírásának azt a célkitűzését, hogy kidolgozza a kizárólag magyar forrásokra épülő és magyar nyelvű diplomatikát, nem sikerült megvalósítania.”

A célkitűzés megvalósításának elmaradását Soós István több okkal is magyarázza. Utal arra, hogy Horvát az oklevéltant mint az életművében szereplő legjelentősebb történeti segédtudományt a történetírás, az őstörténetírás, a magyar nyelvészet „szolgálólányának” tekintette és nem önálló tudományként művelte. Tanulmányaival kortársai figyelmét hívta fel egy-egy forrásra, kutatási feladatra, a vitás kérdések továbbgondolására. Bírálta tanára, a göttingeni Gatterer nyomán dolgozó Schwartner Márton diplomatikai munkásságát, Fejér György oklevélkiadását, de ő maga a problémák megoldására nem vállalkozott. „Jobbára részeredményeket produkált, összefoglaló vagy szintézis jellegű munkákat nem készített”, jóllehet tehetséges, a diplomatikában rendkívül jártas, igen kiterjedt külföldi és hazai tudományos ismeretekkel, gazdag oklevélgyűjteménnyel rendelkező tudósa volt korának. Soós István Horvát István munkásságának megítélésekor a tudományos eredmények összefoglalásának elmaradását, a történeti segédtudományok terén be nem váltott reményeket nagy veszteségként értékeli. A disszertáció lezárásaként, az előzmények ismeretében pedig úgy ítéli, „nem véletlen, hogy ... a szaktudomány alig-alig tulajdonított komolyabb érdeklődést [Horvát István] ez irányú tevékenységének, és ha igen, akkor is inkább csak hibáit, és nem erőnyeit emlegették”.

Engedje meg a szerző, hogy értekezésének ezt a záró gondolatát túl pesszimizsának ítéljem és éppen disszertációja áttanulmányozása nyomán, némiképpen vi-

atkozva is a megállapítással, három olyan, a források segítségével alátámasztott körülményre hívjam fel röviden a figyelmét, amelyet éppen forráskutatásai tesznek számomra világosabbá, egyértelműbbé.

Az első a magyar diplomatikai összefoglalás, a nagy szintézis elmaradásának és az emiatt érzett csalódásnak a kérdése.

Megítélésem szerint Horvát István olyan korszakban élő tudós volt, amelyben a tudományos kutatás és a tudományos élet előmozdítására tervek sokasága, a nemzeti múlt feltárására számtalan elképzelés született. Ahogy Soós István is jelzi értekezésében, ezek egy része, mint például Schedius Lajos oklevél-kiadási tervei, kéziratban maradt tudóslexikonja, Kovachich Márton György vagy a Horvát Istvánt is bevonni szándékozó Engel János Keresztély forráskiadással kapcsolatos elképzelései mind megvalósíthatlanok maradtak.

Úgy tűnik, nem kedvezett a kor a felvetett tervek, a megkezdett kiadványok befejezésének, és így Horvát számtalan önálló terve realizálásának sem. Eredeti formájában nem valósult meg Horvát Istvánnak például az az elképzelése, amelynek értelmében az oklevelek — e korban nem kis nehézséggel járó, nem egyszer befolyásos támogatókat, akár a nádor segítségét is igénylő — összegyűjtése, másolása, majd az oklevéltani problémák felvetése és megvitatása révén a diplomatika tudományos színvonalát emelte volna. Mindez terv maradt, mert — miként Soós István kimutatja — Horvát István érdeklődése a diplomatika helyett inkább a nemzeti érzéseket erősítő magyar nyelvészet, az ebben a korban a nemzeti műveltség alapjának tekintett nemzeti nyelv felé fordult. Ugyancsak befejezetlen a harmadik kötetet csak tervekben ismertetett, a Werbőczy-családra vonatkozó diplomatáriuma is. Pedig a megjelent oklevélgyűjtemény számos első, teljes szövegű, pontos másolattal könnyítette meg nemcsak a történészek, hanem a diplomatikával, a genealógiával és a joggal foglalkozók munkáját is.

Számtalan adattal igazolja Soós István, hogy bár Horvát foglalkozott például Anonymus Gestája földrajzi neveivel, és szorgalmazta Magyarország múltbeli földrajzi képének megismerését, de mindebből nem lett történeti földrajz, hanem csupán a földrajzi nevek gyakran téves, de a nemzeti gondolat térhódításának korában a nemzeti öntudatot erősítő, sőt olykor a köznemesi ellenzék politikálásának céljait is szolgáló névetimologizálás. Nem fejezte be Horvát István Schwartner német eredményeket feldolgozó diplomatikájának bírálatát sem, bár a recenzió megkezdésekor „a magyar diplomatika alapjainak tisztázása” volt a célja. Véleménye szerint ugyanis ez mint előfeltétel volt szükséges a gyakorlati jellegű, a magyar joggyakorlatban is használható oklevéltan megírásához.

Horvát István történeti segédtudományi munkássága azt látszik bizonyítani, hogy az 1800-as évek elején még mindig a gyűjtés, a sokirányú részkérdések meg-

válaszolása és a Horvát számára elsődleges nemzeti tudat, a nemzeti nyelv és irodalom ápolása, erősítése volt a fontosabb, mint egy nagyívű diplomatikai összefoglalás elkészítése.

A XIX. század első felében megkezdett és a be nem fejezett munkák nem csupán Horvát Istvánra jellemző sora mellett a negatív megítélést árnyaló második megfontolásra ugyancsak Soós István disszertációjának számtalan forrásadata készlet. Horvát működésében értékesnek és megint csak a kor magyarországi sajátosságaiból fakadónak és részben ezzel is magyarázhatónak tartom azokat a fáradozásait, amelyekkel a történeti segédtudományokat az elméletibb jellegű német felfogással ellentétben gyakorlati szempontból gondolta megközelíteni.

A XIX. század első felében Magyarországon — éppen úgy, miként a középkorban a diplomatikának — még „élő tudomány” jellege is volt, és kellő ismerete a jogászok, az ügyvédek, az államigazgatási tisztviselők, de még a saját örökösödési, peres ügyekben eljáró birtokos nemesek számára is nélkülözhetetlen volt, lett volna. Magyarországon a diplomatika nem csupán a nemzeti történelem forrásainak kritikáját, hanem a jog védelmét, mint Horvát István fogalmazta, ennek révén családok „boldogságát” is biztosította. Éppen a főként elméleti, a Gatterer-féle felfogást érvényesítő szempont miatt is támadta Horvát Schwartner Márton diplomatikai munkáját.

A magánjog mellett a vitás közjogi, politikai kérdések tisztázására is szükségesnek bizonyult a diplomatika kellő ismerete. Miként az értekezés szerzője is utal rá, az oklevél-tannal kapcsolatos publikációinak sorát 1836-ban befejező, de kétségtelen szaktekintélynek örvendő Horvát Istvánt kérte fel például az 1843–1844. évi országgyűlés, hogy oklevelekkel igazolja, miszerint Horvátországot egykor magyar királyi hódítás kapcsolta Magyarországhoz.

A diplomatika mellett — ugyancsak Gatterer felfogásával ellentétben — a genealógiában is annak gyakorlati jellegét kívánta erősíteni Horvát István. Ezzel segítséget, útmutatást akart adni egyrészt a magyar nemességnek ahhoz, hogy saját családjá leszármazását megfelelő módon, oklevelek adatai alapján össze tudja állítani, másrészt a vármegyei tisztviselőknek, hogy a birtokvitákban kellően el tudjanak igazodni. Soós István Horvátnak a „Gyökeres Nemzetségek” című művéről szólva azonban jelzi azt a szinte tragikusnak mondható körülményt, hogy a bonyolult magyar birtok- és öröklési jog kellő ismeretében a vármegyéknel a kézikönyvnek szánt munkát használni nem tudták, sőt meg sem értették.

Horvát István történeti segédtudományi munkásságának megítélésekor a harmadik szempont, amely a személyére vonatkozó negatívumokkal kapcsolatban megfontolásra készlet — véleményem szerint — egyetemi tanári működésében ragadható meg. Soós István maga is felveti a kérdést, hogy vajon Horvát tanítványai

történeti munkájukban mit tudtak hasznosítani a professzoruktól tanultakból, de a válasz megfogalmazását olvasóira bízza.

Bár az egyetemi oktatáshoz Horvát tankönyvet nem készített, a diákjaitól fennmaradt kéziratos órai jegyzetek rekonstruálhatóvá teszik előadásait. Ezekkel kapcsolatban ismét csak a legelismertöbben lehet és kell szólni az értekezés szerzőjének kutatási módszereiről. Nemesak azért, mert a már korábbi szakirodalomban érintett hallgatói jegyzetekkel kapcsolatos megállapításokat pontosította, több félreértést is tisztázott, hanem azért is, mivel a tanítványok feljegyzéseit mindig szembeállította Horvát egyéb, nyomtatásban megjelent munkáival, a levelezésében vallott nézeteivel. Így válik teljes egységgé a tudós kortársakkal kapcsolatot tartó, vitatkozó, a Tudományos Gyűjteményben tanulmányokat, forrásközléseket közreadó és önálló műveket megjelentető szerző, valamint a nagy tekintélyű, közszerzetetnek örvendő egyetemi tanár alakja. A kéziratos feljegyzések és a nyomtatott anyag gond. filológiai elemzése, összevetése jóvoltából egészen pontos képet alakít ki az értekezés szerzője Horvát történeti segédtudományi működésének egészéről.

Soós István gondos elemző munkája eredményeként minden egyes történeti segédtudománynál megjegyzi, hogy Horvát e téren „újat nem hozott”. E megállapítása, ha csak az elmélet területén működő tudóst szemléljük, valóban szinte tragikus negatívum. Úgy gondolom azonban, hogy ha tanárként és saját kora tanáraként szemléljük, mindez valamivel pozitívabban ítéltető meg. A magyarországi segédtudományokra nagy hatást gyakorolt német egyetemek korabeli tanári karát szemlélve sem igen mondható el, hogy néhány, kétségtelenül nagyhatású, újat hozó személyiség mellett a számos német felsőoktatási intézményben sokkal jobb lett volna a helyzet. Elég az egykori egyetemi tanrendeket, programokat áttekinteni, amelyekben igen gyakran a meghirdetett stúdiumot előadó professzor nyomtatásban közli, kinek, mely jelentős munkáját fogja óráin ismertetni illetve felolvasni. Ezekkel szemben Horvát István — miként erre Soós István többször is utal — igaz, hogy a nemzeti dicsőség érdekében, de legalább a magyar okleveles gyakorlatból hozta az önmaga-válogatta példákat.

Soós István említése szerint Horvát igen jól követhető, logikusan felépített, lelkiismeretes felkészültséggel tartott diplomatikai óráit 300-nál is többen hallgatták, és mint az egyik legnépszerűbb egyetemi tanárt „lángoló hazaszeretet”-e miatt tanítványai példaképüknek is tekintették. A történészek mellett — éppen talán felfogásának gyakorlatias jellege miatt — a joghallgatók is rendszeresen részt vettek óráin. Úgy gondolom, személyiségének e széles körű vonzása, az a mód, ahogyan a nemzeti érzést terjesztette tanítványai körében, már önmagában is elismerésre méltó. És ha Soós István felsorolása alapján végignézzük a hallgatók névsorából csak a legkiválóbbakat (Szalay László, Wenzel Gusztáv, Szontagh Pál, Horvát Ár-

pád, Pauler Tivadar, Vasvári Pál, Eötvös József, Teleki László, Reguly Antal, Madách Imre, Vörösmarty Mihály), akkor hatását szemlélve, talán inkább csak sajnálkozhatunk az elmaradt magyar diplomatikai összefoglalásra gondolva, de emberi, nevelői teljesítményét is tekintve, egész munkásságát feltétlenül pozitívabban ítéelhetjük meg. Úgy tűnik, hogy a Horvát Istvánnál félbemaradt munkák, kutatások majd az őt követő generáció tevékenységében teljesedtek ki.

Soós István kandidátusi értekezése opponenseként munkáját mindvégig nagy érdeklődéssel és figyelemmel olvastam. Megkönnyítette feladatomat rendkívül olvasmányos, olykor a XIX. század első felét idéző, de nem túlzásba vitt stílusa, amelynek jóvoltából életszerűen jelent, jelenik meg az olvasó előtt a címben jelzett téma egésze. A szerző külön érdeme, hogy olyan széles, eddig nem értékelt, kéziratot forrásanyagot, egykorú, nemzetközi folyóiratanyagot használ, amely megállapításait rendkívül megalapozottá, tényszerűvé teszi. A Horvát István tevékenységének értékelésével kapcsolatos megjegyzéseim pedig — azt gondolom — egyértelműen jelzik a szerző azon megoldását, hogy értekezésével a kérdést nem kívánja véglegesen lezártnak tekinteni, hanem az olvasót, az opponenst továbbgondolkodásra is készíti. Végezetül Horvát István megállapítását idézve, miszerint „a dicséretnek révén a tudomány nem haladhat előre” szeretnék még néhány apróbb, észrevételt tenni.

Horvátnak a diplomatika témaköréből tartott egyetemi előadásai részletes ismertetése során nem teljesen egyértelmű, hogy a sokat vitatott Gatterer-féle oklevéltanból mit tekintett elfogadhatónak Horvát István. Szerencsés lenne talán még részletesebben kitérni a kérdésre, mert míg a diplomatika fogalmával kapcsolatban azt írja a szerző, hogy „A mabilloni és gattereri meghatározások közül az utóbbit fogadta el”, az „ars diplomaticáról” szólva azonban Gatterer véleményének elutasításáról olvashatunk. Néhány áthidaló mondattal az idézett részekben túlmenően a tartalmi különbségek — megítélésem szerint — könnyen egyértelművé tehetőek.

A diplomatikai előadásokról készített hallgatói jegyzetéről szólva öt diák megmaradt feljegyzéseiről olvashatunk. A név szerinti felsorolásban ezzel szemben hat hallgató szerepel, igaz, hogy a névtelen feljegyzést esetlegesen a már korábban említett Vasvári Pálnak tulajdonítva. Mivel azonban a kéziratok esetében a szerző a korábbi szakirodalom hiányosságait is kiegészíti, szerencsés lenne felfogására néhány szóval részletesebben is kitérni.

Ugyancsak apróságnak tűnhet, de mivel Soós István rendkívül pontos és nem egyszer teljesen új, igen lényeges információt is tartalmazó jegyzeteit érinti a következő észrevétel, nem érzem teljesen hiábavalónak egy formai kérdésre is kitérni. Nem találtam teljesen szerencsésnek — bár hangsúlyozom, hogy tartalmilag teljesen korrekt megoldásról van szó! —, hogy egy mondaton belül több, olykor két,

három hivatkozás is megtöri a mondanivaló ívét. Bár tudom, hogy az utalások az egyébként is terjedelmes, de igen sok információt tartalmazó és ezért el nem hanyagolható jegyzetek terjedelmét csak tovább növelnék akkor, ha a szerző csupán a mondat vagy a bekezdés végén hivatkozna forrásaira és a jegyzet szövegébe betoldott rövid megjegyzéssel igazítana pontosabban a vonatkozó helyhez. Természetesen tisztában vagyok vele, hogy Soós István mintaszerű jegyzetei esetében mindez csupán apró, formai kérdés, azonban úgy gondolom, hogy ezzel a változtatással nemcsak az olvasó „kényelmét” szolgálná, hanem mondandóját is még gördülékenyebbé tehetné.

Soós István kandidátusi értekezését mind jelenlegi tartalmában, mind jelenlegi formájában elfogadom és nyilvános vitára bocsátását feltétlenül javaslom.

R. Várkonyi Ágnes egyetemi tanár, a történelemtudomány doktora (a védés előnöke) véleménye:

Soós István disszertációja témaválasztását, módszerét és eredményeit tekintve messzemenően megfelel a kandidátusi disszertációkkal szemben támasztott követelményeknek.

A Horvát István-jelenség a hazai tudománytörténet máig megoldatlan kérdése. Sajnálom, hogy nem a Horvát-monográfia készült el, hiszen Soós felkészültsége, vasszorgalma, kritikai készsége, munkakörülményei lehetővé tették volna ennek elkészítését is. Örülnünk kell azonban, hogy Horvát segédtudományi munkásságát rekonstruálta, mert ezzel nagymértékben hozzájárult egy majdani monográfia megalkotásához.

A disszertáció a hazai korszerű historiográfiai gyakorlat módszertani követelményeit követi, vizsgálatai körébe a tudós levelezéseket és a kéziratári, sokszor nagy paleográfiai felkészültséget kívánó anyagait is bevonta. Gondosan számbavette Horvát értékeit is, de a mérleg végső soron negatív. Nem hiszem, hogy bárki is vitatná a végeredményt. Azért viszont nem lehet egyénileg Horvátot hibáztatni, hogy nem alkotta meg a *Diplomatica Hungarica*-t, nem rakta le „a magyar diplomatika alapjait”, és a többi segédtudományét sem. A XIX. század első felében már az a nemzetközi gyakorlat, hogy ilyen jellegű munkákra intézmények, tudós társaságok, Akadémiák fogják össze több szakágazat kutatóit. A műhely és a szakképzés igényeit Erdélyben és a Királyságban többen is megfogalmazták. Horvát felkészültsége, életvitele sem kedvezett ilyen valóban úttörő alapvető munkának. Nagyon lényeges a reformkor légköre is, amit újabban Gunst Péter hangsúlyoz árnyalt Horvát István-portréjában. Szemére vetni, hogy miért nem tette le a tudomány asz-

talára a magyar középkori oklevelek filológiai hibátlanságát, kritikailag feldolgozott köteteket, miért nem rakta le a heraldika, kronológia, numizmatika, genealógia, archeológia alapjait, körülbelül annyi, mintha majd az utókor egy természettudománytanáron kérné számon, hogy miért nem épített atomreaktort.

A disszertáció megállapítja, hogy Horvát segédtudományi munkásságát az utókor elhanyagolta. Ez így általános és keveset mond. Valójában: a szellemtörténet rekesztette ki Horvát Istvánt a magyar történetírásból, úgy hogy még a nevét sem említette meg. Ugyanakkor a hazai historiográfia Horvát István habitusáról, történetírásáról, és — ez nagyon lényeges — utóéletéről nagyon sok lényegbevágót feltárt. Például az ifjú Horvát természettudományos érdeklődését és társadalmi kritikai szellemét, a klasszikus felvilágosodáson túlmutatató történetfelfogását. („Int az idő, hogy Constitutionknak szennyeit nálunk is lemossa az emberiség...”) Vagy azt a tényt, hogy az első magyar historikus, aki egy új, akkor Európa-szerte feltűnő történetírói habitust testesít meg: közvetlenül akar hatni a társadalomra és a politikára. Horvát nagy népszerűsége egyben tragédiája is. Halála után, amikor javait elérvezték, tettelegességgig ment a küzdelem, hogy ki nyerje el a tollát.

Helyesen állapítja meg a disszertáció, hogy Horvát István romantikus, érzelmi elfogultságokkal áthatott szemlélete erősen rányomta a bélyegét diplomatikai munkásságára is. Nagyfokú leegyszerűsítés viszont, hogy „a korabeli kritika már életében kirekesztette a magyar történettudományból”. Ez így nem állja meg a helyét. Nincs általában „korabeli kritika”. Vannak szemléletek, irányzatok, csoportok. Ténykérdés, hogy Bajza József az akkor születőben lévő professzionális korszerű magyar történettudomány igényeit érvényesítve jelentette ki (1834), Horvát István munkáiban van sok hasznos részlet, de egészében, éppen szemléletével nem üti meg a tudomány új követelményeinek mértékét. „a hazaszeretet már nem elég a múlt feltárásához, a tudomány világában hidegebb megfontolás és ítélet kezdenek országlani”, Horvát „levegői képek után kapkod, bizonytalan világok felfedezésére indul... szörnyű historiai misztikumokat helyez a magyar múltba”. Ezek után az 1850-es években, amikor Horvát István történetírása körül is óriási vita bontakozott ki és több történetíró, így Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Eötvös József, Szalay László, Nagy Iván, Salamon, majd Tagányi újra meg újra fel kellett, hogy tegyék a kérdést, amit például Szontagh Gusztáv így fogalmazott meg: „Szabad-e a hazafiságot, nemzeti érzést, lelkesedést valótlanságra, tehát ámitásra és mystificatióra alapítani? és lehet ennek üdvös következése?” (1850–1851) Ezzel szemben többen védelmükbe vették Horvát István történetírásának szellemét. Pl. Toldy Ferenc: „minden nagy népnél annak regés őstörténete oly szent, hogy végül vallásával azonosul: abból meríté mindennik több erőt és lelket, mint a legcsalhatatlanabb pecsétetes oklevelekkel bebizonyított történetből.” A vita kifutása ismeretes. A szak-

mai igényesség szenvedte kárát, és nem akarom elsorolni az ezen az oldalon kirekesztett neves történétírókat. Sajnálom, hogy a historiográfiai munkák idevágó véleményeit Soós István kritikailag nem dolgozta fel és nem építette be munkájába.

Összességében Soós Istvánt korosztálya talán legfelkészültebb, rendkívül tehetséges kutatójának tartom. Javaslataimat figyelmébe ajánlom és fontosnak tartom, hogy disszertációja az opponensi vélemények javaslatai szerint átjavítva, mielőbb jelenjék meg.

* * *

Elnök Asszony!

Tisztelt Bíráló Bizottság!

Tisztelt Kollégák! Kedves megjelentek!

Horvát István a magyar történetírás igen ellentmondásos egyénisége volt, akit és akinek széles ismeretekre épült, de rendkívül düledékeny rendszerű életművét már életében több bírálattal mint dicsérettel illették. Történetírásunkban az elsők között volt, aki a kritikai irány kezdeményezőjeként lépett fel, aki múltunk behatóbb megismerésének és feltárásának az érdekében a kútfők következetes tanulmányozását sürgette, de ugyanakkor kritikátlanul, erős nemzeti elfogultsággal, gyakran a tiszta logika elveit mellőzve, az általa felkutatott adatokat és forrásokat merész képzelete alkotta fikciók szolgálatába állította. Ő volt az, aki szenvedélyes hazaszeretettől vezetettve apostoli buzgalommal kívánta túlzásoktól és tévedésektől sem mentes történetírásával nagygyá tenni nemzetét, emelni a magyarság hajdani dicsőségét. Ő volt az, aki egyúttal egész életét a honi műveltség, irodalom és nyelv felemelésének és ápolásának szentelte. De ő volt az is, akit minden érdeme ellenére — ahogy arra már a szakirodalom is rámutatott — a korabeli kritika már életében kirekesztett a magyar történettudományból, őt és munkásságát a feledés és az ismeretlenség világába utasítva. Csupán neve és szuggesztív tanári egyénisége élt tovább tanítványainak emlékezetében, életművének értékelése jórészt őstörténeti ábrándozásainak, képtelen szöfjejtetésekének felemlegetésében merült ki. Csak az ifjúkori, a korabeli polgári eszményekért, külföldi tudós példaképekért is lelkesedő, a nyugati történetírás, nyelvészet, irodalom és más diszciplínák előremutató tudományos eredményeit kortársaival megismertető és könyvtárszervező Horvát István kapott pozitív elismerést.

A mellőzöttség vagy a negatív megközelítés jellemezte a történeti segédtudományok területén kifejtett historiográfiai munkásságának „értékelését” is. A szakiro-

dalom ugyanis segédtudományi műveinek, tanulmányainak felidézése alkalmával többnyire megelégedett azzal, hogy inkább ezek egy-egy megállapításával foglalkozzon vagy csupán címére hivatkozzon, anélkül hogy Horvát nézeteit az adott diplomatikai, genealógiai, kronológiai stb. tárgykörben elemezte volna, vagy épenséggel e segédtudományoknak a történetíró munkásságában játszott szerepét meghatározta volna.

Disszertációmban Horvát életművének a magyar történettudomány számára „terra incognita”-nak számító részét próbáltam meg eddig feltáratlan kéziratok tükrében is bemutatni. Hogy milyen eredménnyel, azt már tisztelt opponenseim alapos és rendkívül lelkiismeretes bírálataikban megmutatták. Mielőtt véleményükre választ adnék, engedjék meg opponenseim, hogy hálás köszönetemet fejezzem ki azért a fáradtságos és figyelmes munkáért, amellyel „száraz tudományokat” vizsgáló disszertációmát kísérték és kritikai észrevételeikkel, tanácsaikkal és problémafelvetéseikkel nemcsak hibáimat mutatták ki, de több vonatkozásban újabb kutatásokra, bizonyos kérdések újra, illetve továbbgondolására is ösztönöznek.

Hálásan köszönöm mindenekelőtt, hogy néhány további szakirodalmi mű tanulmányozására és eredményeik hasznosítására felhívták a figyelmemet.

Megköszönöm Kállay professzornak azt a bíráló megjegyzését, melyben felhívta figyelmemet a Ratio Educationis 109. paragrafusában foglalt utasításra. Ebben az egyetemen speciális, illetve „kiegészíthető” tantárgyként rendelték el a történeti segédtudományok oktatását. Az erre történő hivatkozást — önkritikusan — már csak azért is igen lényegesnek tartom, mivel ez egyértelműen megfogalmazta azokat az elveket, melyek értelmében a segédtudományokat, mindenekelőtt az oklevéltant és a pecséttant, tanítani kellett. Az utasítás, mely az oklevelek és pecsétek gyakorlati hasznát hangsúlyozta a történeti és jogi tudományokban, kiemelte, hogy ezek azok a „korabeli tanúk”, melyek nemcsak az egykori eseményekről, körülményeiről és időpontjaikról nyújtanak felvilágosítást, de „segítségükkel megtalálható az idők mostohaasága miatt elveszett örökség”. Ezek a kútfők egyúttal arra is alkalmasak, hogy a „jogi támadások” kivédhetőek legyenek, és hozzájárulhatnak a már elveszettnek látszó perek megnyeréséhez. Hogy pedig az oklevelek és a pecsétek tanulmányozásában a hallgatók kellő jártasságot és gyakorlatot szerezhessenek, nagy gondot kell fordítani a tanárnak a diplomák olvastatására.

Disszertációmban Horvát diplomatikai és szfragisztikai munkáinak és előadásainak ismertetése, illetve elemzése során többször is rámutattam: milyen nagy jelentőséget tulajdonított Horvát a két tudományág gyakorlati fontosságának és hasznának a honi birtokperes eljárásokban, az örökségi ügyekben, a diplomák és a pecsétek mint bizonyító és cáfoló források következetes felhasználásának. Utaltam továbbá azokra a kritikáira is, melyekben az oklevelek helyes és pontos értelmezé-

sére, olvasására figyelmeztetett. Azaz egyrészt a Ratio utasításának szellemét követte, másrészt a korabeli magyar állapotokat szem előtt tartva igyekezett a diplomatikát és a szfragisztikát, továbbá a többi történeti segédtudományt hallgatóival, tudós kollégáival, és nem utolsósorban a szélesebb olvasóközönséggel megismertetni.

Teljességgel egyetérték opponensemnek azzal a kívánságával: érdemes lett volna Schwartner Márton (és hozzátenném, Révai Miklós) mellett Kelemen Imréről is megemlékezni, mégpedig abból a szempontból: mennyiben befolyásolták Kelemen magyar magánjogi előadásai és e tárgykörben publikált nagyhatású munkái Horvát jogi, történeti és genealógiai szemléletmódját?

Horvát történeti koncepcióinak vizsgálata során részletesen foglalkoztam jogtudós tanáraihoz (Kelemenen kívül Markovics Mátyáshoz) és életművükhöz való viszonyával. A disszertáció készítése közben azonban úgy éreztem, hogy Horvát történetiszemléte jogi aspektusainak elemzése szétfeszítené a dolgozat kereteit. Engedje meg ezért opponensem, hogy felvetésére itt csak jelzésszerűen válaszolhassak.

Horvát 1802–1805 között volt Kelemen tanítványa, akinél a római jog és a magyar magánjog történetét hallgatta. Az utóbbi tárgyban előadottakat Horvát gondosan lejegyezte és 1805-ben — ahogy arra opponensem is utal — egy kéziratkötetben összeállította. (Megjegyezném, hogy az OSzK Kézirattárában őrzött manuscriptum szövege szinte szóról szóra megegyezik Kelemen egy másik tanítványának, Jeszenszky Miklós Pest megyei esküdtnek a kiadásában 1820-ban magyar nyelven publikált „A magyar törvény históriája” című műben foglaltakkal.) Horvát a magyar törvénykezés és a magánjog, valamint a „papi törvény” (kánonjog) történetéből 1805-ben tett vizsgákat Kelemennél, kitűnő eredménnyel.

Mint arra disszertáciomban is utaltam, Horvát Kelemennek a középkori magyar nevekről kifejtett nézeteit hevesen bírálta, járatlannak tartva tanítóját a hazai nyelv „igazi történeteiben”. Később szintén neheztelt rá: ugyanis Kelemen és Dugonics András „agyarkodásainak”, alattomos mesterkedéseinek tulajdonította, hogy 1808-ban nem ő került Révai Miklós magyar nyelvi tanítói székébe. De pozitívan ítélte meg Kelemen jogtudósi munkásságát. Bizonyítják ezt levelei és naplójegyzetei, melyekben egykori professzoráról, mint „öreg érdemes tanítójáról” emlékezett meg. Örömmel szólt azokról az órákról, amikor Kelemen, „római törvényről” szóló előadásait hallgatta. Sőt, „beleszeretve” Kelemen „előadás módába”, előbb tanára „magyarázata után a Magyar Törvénynek viszontagságairól” készített egy kisebb munkát, majd a római jogról írt összefoglalást.

Kérdés most már, mennyiben hasznosította a magyar magánjogi előadásokon hallottakat, és Kelemen jogtörténeti műveiben, elsősorban a több kiadásban is meg-

jelent „*Institutiones Juris Hungarici privati*” c. munkában kifejtett nézeteit Horvát? Mennyiben fogadta el Kelemennek azt az álláspontját, melynek értelmében a jogtudós Werbőczy Hármaskönyvét valóságos törvénynek tartotta és azt a véleményét, miszerint a Hármaskönyv hiányzó szentesítését, a későbbi törvényhozás pótolta? Értekezéseiben és előadásaiban mennyiben vette figyelembe, illetve építette be saját koncepciójába Kelemennek a pecsétekről szóló, ugyancsak Werbőczy Tripartituma alapján kidolgozott tanításait? Továbbá: miképpen használta fel a hiteles pecsétekkel bíró káptalanokról és konventekről összeállított jegyzékét, az „oklevelek hitéről”, a különböző oklevéltípusokra vonatkozó megjegyzéseit?

Amint arról disszertációmban bővebben szoltam, Horvát az 1810-es évek második felében, a Tudományos Gyűjteményben közreadott, „a nemzeti becsület védelmét tárgyazó” vitairataiban, elsősorban azokban, melyekben a középkori magyar törvényekről, ezek eredetéről, a „századokig boldoggá tevő” magyar nemesi alkotmányról, a magyarországi arany szabadságról értekezett, felfedezhetők Kelemen magánjogára vonatkozó utalások. Elsősorban olyanok, melyekben Horvát azt igyekezett bizonyítani, hogy a középkori királyaink Szent Istvántól kezdve írásba foglalták a nemzet törvényeit. Részben Kelemen jogi felfogásához kapcsolódott abban is, hogy befejezetlen, Werbőczynek és Hármaskönyvének, a magyar nemzet évszázados „palladiumának” emléket állítani kívánó munkájában a Tripartitumot nemcsak valóságos törvénynek ismerte el, de annak bizonyítására is kísérletet tett, hogy a Hármaskönyvet az 1517. évi bácsi országgyűlés törvénybe iktatta.

Horvát nemzetségtanában azonban — érdekes módon — nem fedezhető fel olyan utalás, melyben Kelemen népszerű magánjogi munkájára, pl. a nemesi örökség vagy a nemesi birtok kérdéseinek tárgyalása kapcsán hivatkozás történne. Fő forrásai történetiek és diplomatikaiak, a jogtudományi művek közül csupán a német J. G. Heinecciust említi meg.

Horvát a diplomatikában és a pecséttanban sem érdemesítette Kelemen arra, hogy akár csak egy gondolat vagy jegyzet erejéig megemlékezzen tanítója magánjogról szóló tanításairól. Feltehetően azonban nem kerülte el figyelmét volt professzorának oklevél és oklevéltan meghatározása, valamint az oklevélfajtákról kifejtett véleménye, mely egészében Schwartner felfogásán alapult. Hasonlóképpen a különböző történeti segédtudományokról mint a magyar jogtörténet tárgyalásához igen fontos tudományágokról vallott nézeteit is ismerhette, továbbá a pecsétekre, a káptalanokra és a konventekre vonatkozó fejtegetéseit.

Tisztelt opponensem hiányolja, hogy Kelemenhez hasonlóan szűkszavúan szoltam a kiváló történettudósról, a Magyar Királyi Kamara egykori számvevő-tisztjéről, Podhradzky Józsefőről, akit hasonló magyar történeti problémák foglalkoztattak, mint Horvátot, igaz, más aspektusokból. Gondolok itt Buda és Pest szabad

királyi városok históriáját, Magyarország címerének történetét feldolgozó műveire, továbbá oklevélelemzéseire, a középkori diplomák hitelessége és nyelve tárgyában folytatott vizsgálódásaira, és számos XVI–XVII. századi történeti témát felfoldozó értekezéseire, és krónika-kiadásaira. Természetesen nem lehet feladatunk, hogy válaszukban Podhradczy életművét elemezzük, ezt historiográfiánk kell majd a jövőben elvégeznie. Itt csupán arra szorítkozhatunk, hogy felvillantsuk Horvát és Podhradczy tudós és személyes kapcsolatának egy-egy kulcsmozzanatát.

Podhradczy állásának is köszönhetően, ahogy ezt kéziratai is igazolják, óriási forrásanyagot gyűjtött össze oklevelekből és krónikákból, de a példaképének tartott Horvát elterően nem egyszerűen felhalmozta őket, hanem valóban kutatásai alapforrásainak és kritikai érvei, cáfolatai fő bázisának tekintette azokat, azaz a múlt feltárásában és megismerésében fontos, de nem kizárólagos eszközöknek. Bár felismerte Horvát tévedéseit, és nem értett egyet a magyarság származását, őstörténetét tárgyaló műveiben kifejtett koncepcióival, bírálta egy-egy megállapítását pl. Buda és Pest históriájának feldolgozása kapcsán, mégis egyedül Horvátot érdemesítette arra, mint „a Nemzeti Régiségekben legjáratosabb derék” férfiút, hogy „Történeteinknek Leírását” elvégezze. Podhradczy, aki folyamatos levelezésben állt Horváttal, többször fordult hozzá oklevelekért, oklevélmásolatokért. Ezeket a kéréseit Horvát mindig készséggel teljesítette.

A két tudós között idővel egymás tiszteletén alapuló jó viszony alakult ki, melynek fenntartását elsősorban Podhradczy szorgalmazta. Mint a Horvát szerkesztette Tudományos Gyűjtemény állandó munkatársa, 1836-ban megpróbálta — hasztalan — Horvátot meggyőzni: vigye tovább a folyóirat redakcióját. Horvát készséggel viszonzta Podhradczy irányában tanúsított jóindulatát.

Figyelemre méltó Kállay professzor úrnak az az észrevétele, hogy a haereditas fogalmat nem örökségnek, hanem inkább örökösségnek kellene fordítani, mivel ez jogi értelemben „örökös birtokot, és nem az öröklés tárgyát” jelenti. Amellett, hogy megköszönöm érvelését, csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy én a Horvát által is használt örökség fordítással éltem, és nem akartam ennek jogi értelmezésébe belebonyolódni.

Újabb kutatásra kész tetisztelt opponensem következő problémafelvetése: miért éppen a Gatterer-féle iskola gyakorolt oly erős hatást Horvatra, és miért nem éppen a német történetíró, Benjamin Hederich (1675–1748)? A kérdés annál is indokoltabb, mivel Hederich volt az első, aki a történeti segédtudományokat, elsősorban a geográfiát, a kronológiát, a genealógiát és a heraldikát először nevezte olyan történeti tudományoknak, melyek az ún. „philosophia realis” legnagyobb részét alkotják. Amint arra opponensem is utal, a szakirodalom, nevezetesen Abasver von Brandt „*Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die historischen*

Hilfswissenschaften. Stuttgart, 1958.” c. munkájában Hederichet tartja a történeti segédtudományok letéteményesének, mint akinek döntő szerepe volt e tudományágak „kánon”-ának kialakításában. Ennek a kánonnak a beépítését a történettudomány keretei közé majd az ún. „göttingai iskola”, azaz a göttingai egyetem legjelesebb történettudósai, Gatterer, Schönemann végezték el. Brandtnak ezt az álláspontját azonban sem a XVIII. század végi, XIX. század eleji, sem pedig a későbbi segédtudományi, elsősorban genealógiai és heraldikai, valamint kronológiai kézikönyvek nem támasztják alá.

A történeti segédtudományok elméleti és gyakorlati alapjainak német megteremtői, nevezetesen Gatterer, Hübner, Gebhardi, Schwab, Gruber, Pilgram, Helwig és Schönemann stb. egyáltalában nem hivatkoztak rá. Hasonlóképpen nem bukkanunk nevére és tanításaira a századforduló nagyobb genealógiai, heraldikai összefoglalásaiban sem (O. Forst-Battaglia, E. Heydenreich, H. Siebmacher). Ez persze nem jelenti azt, hogy az említett szerzők nem ismerték Hederich munkáját és a híres Zedler-féle egyetemes lexikon számára készített segédtudományi cikkeit, de feltehetően már a kortársak is túlhaladottnak és hiányosnak, és az újabb kutatási eredmények fényében kevésbé használhatónak tartották. Bizonyíték erre többek között egy 1802-ben megjelent, a történeti segédtudományokról készült összefoglalás: „*Grundriß der historischen Hilfswissenschaften.*” Szerzője Ch. Fessmaier, aki Gatterer segédtudományi munkásságát szem előtt tartva, elméleti és gyakorlati tudományos alapvetéseit követve adta közre kézikönyvét, Hederich munkáját nem tartotta jelentős alkotásnak. Különösen elmarasztalta genealógiáját, mely szerinte kizárólag nemzetségtani táblázatokat foglalt magában, és tudományos tételeket nem tartalmazott. Hederich diplomatikája, de művének a geográfiával és az egyetemes történelemmel foglalkozó részei is az újabb, azaz a XVIII. század második felének történeti és történeti segédtudományi kutatásai tükrében csak fenntartásokkal voltak elfogadhatók, nem is beszélve a kronológiáról és a heraldikáról, melyek csupán elméleti fejtegetéseket nyújtottak. Talán ez a kritika is közrejátszhatott Hederich későbbi mellőzésében.

Vele ellentétben Gatterer egyetemi tankönyvekként és tudományos kézikönyvekként használt elméleti és gyakorlati munkái, jóllehet idővel meg is haladták őket, hosszú évtizedeken át zsinórmértékül szolgáltak a diplomatika, a genealógia és a többi történeti segédtudományok művelői számára. A Gatterer előadásait hallgató magyar történetírók, Cornides és Schwartner is, az ő művei alapján ismertették meg a hazai közönséggel e tudományágakat, és dolgozták ki a magyarországi oklevéltant, nemzetségtant stb. A Schwartner-tanítvány Horvát általános elméleti segédtudományi ismereteit volt tanára közvetítésével és irányításával, szintén mindenekelőtt Gatterer műveiből szerezte meg, és bár néhány kérdésben elutasította a

német történetíró felfogását, különös tekintettel a diplomatika és a diploma fogalmának meghatározását illetően, de segédtudományi egyetemi előadásait alapján véve Gatterer teoretikai rendszerét követve építette fel.

Hálás köszönetemet fejezem ki Bak Borbála tanárnőnek, aki éles szemmel fedezte fel disszertáciomban azt az ellentmondást, amelyet Horvátnak a Gatterer-féle oklevél-tannal kapcsolatos kritikájáról kifejtettem. Önkritikusan bevallom, hogy figyelmetlenségemnek tulajdonítható a 179. oldalon említett és opponensem által is idézett mondat megfogalmazása. Dolgozatomból ugyanis egyértelműen kiderül, hogy Horvát elutasította a gattereri diplomatika-meghatározást és inkább a mabilioni-t fogadta el (*L. J. Mabillon: De re diplomatica. Lutetiae-Parisiorum, 1709. 5. l.*). A félreértésre az adott okot, hogy a két szót az opponensem által is idézett mondatban felcseréltem és így később ellentmondásba kerültem korábbi megállapításommal.

Ugyancsak köszönettel tartozom tisztelt opponensemnek azért a jogos észrevételért is — mintegy dicsérő szavait is cáfolandó —, melyet a Horvát előadásairól készített jegyzetek, különös tekintettel az általam Vasvári Pálnak tulajdonított kézirat kapcsán tett. Vasvári OSzK-ban található kézírata már csak azért sem készülhetett az 1841/42. tanévben, mivel ő 1843 őszén került a pesti egyetemre és csak 1846-tól vehetett részt, mint joghallgató, Horvát diplomatikai előadásain. Hasonlóképpen korrigálnom kell véleményemet az Akadémiai Kézirattárban fellelhető töredékes manuscriptummal kapcsolatban is, annak szerzője és keletkezési időpontja vonatkozásában. A kézirat szerzője, a fentiekből is következően, nem lehetett Vasvári. Ezeket a kéziratba beírt időpontok is alátámasztják, melyek Horvát előadásainak napjaira utalnak. Ezekből kiderül, hogy a Horvát előadásairól írott jegyzetek 1842. október 4. és 17., illetve 1842. november 9. és 1843. január 23. között kerültek lejegyzésre, egyik, a kézirat alapján meg nem állapítható tanítványa tollából. A 30 főliő oldalból álló manuscriptum egyébként a többi, Horvát előadásairól készített jegyzetektől eltérően meglehetősen kivonatos formában közöl információkat a történetíró diplomatikájáról. Egy-egy előadást mindössze 10-20 sorban foglal össze. Megállapítható, hogy a korábbi jegyzetektől eltérően az oklevél-tani bevezetésre és írástanra vonatkozó lejegyzések nem tartalmaznak semmiféle „újdonságot”, és a legkevésbé használhatók Horvát diplomatikai ismereteinek illusztrálására.

Megköszönöm opponensemnek a disszertáció jegyzetelésével kapcsolatos formai kifogását is. Egyetértek azzal, hogy néhány esetben egy mondat keretében igen sok információt próbáltam belezsúfolni és ez nehézkessé teszi a dolgozat gondolatmenetének követését, a szöveg gördülékeny olvasását. Célom ezzel az volt, hogy elkerüljem — terjedelmi okok miatt is — a disszertációban kifejtett problémák

aprólékos részletezését. A jövőben igyekezni fogok ezeket a segítő tanácsokat hasznosítani.

Teljes mértékben osztom tisztelt opponensemnek gondolkodásra készítő és igen figyelemreméltó fejtegetéseit, melyekben azokra az okokra, illetve hátterükre kíván rávilágítani, hogy ti. Horvát miért nem valósította meg nagyszabású tudományos terveit, miért maradt félbe több munkája vagy éppen többnyire miért csak részletkérdések megoldásáig jutott el. Ezekre a problémafelvetésekre illetve gondolatokra — úgy vélem — csak egy hosszabb válasz keretében tudnék megfelelő feleletet adni. Megköszönve tisztelt opponensem hasznos okfejtéseit, ígéretet teszek arra, hogy mind e munkám átdolgozásakor, mind pedig egy esetleges Horvát-monográfia elkészítésekor, a kérdéseket legjobb tudásom szerint újragondolom és álláspontomat átértékelem.

Tisztelt opponenseim szavá teszik, hogy „Horvát-értékelésem” egy kissé negatívra sikeredett. Azaz a történetírás Horvatra nézve elmarasztaló megállapításait veszem át. Megvallom őszintén, igyekeztem szabadulni kutatásaim során a szakirodalom többnyire egyoldalú, Horvát életművében kizárólag negatívumokat kereső — és meg is találó — vélemények hatása alól, és disszertációm bevezetésében magam is utaltam azokra az anomáliákra, melyek Horvát munkásságát egysíkúan, elsősorban ábrándos őstörténeti kutatásainak szemszögéből vizsgálva ítélték meg. Horvát segédtudományi tevékenységét elemezve azonban, és ennek eredményeit a korabeli hazai és nemzetközi diplomatikai, genealógiai és egyéb segédtudományok eredményeivel összehasonlítva, meg kellett állapítanom, hogy Horvát a tehetségében, tudásában rejlő lehetőségekkel nem élve, nem tudott a történeti segédtudományok területén jelentőset alkotni, és a következő történész-nemzedék számára új magyar oklevéltant, nemzetségtant nyújtani, illetve ezek alapvetéseit kidolgozni.

Ugyanakkor teljes mértékben egyetértek opponenseimmel abban, hogy egyéniségével, nemzeti elkötelezettségével, erős magyarságtudatával, a „Nemzeti Tudatlanság” leküzdését célzó történeti, nyelvészeti és irodalmi munkásságával, a hazai tudományok felemelését szolgáló kutatásaival, és nem utolsósorban egyetemi oktatásával óriási hatást gyakorolt nemcsak az egyetemi ifjúságra, a jövő politikustudós nemzedékére. Ez az ifjúság 1846. január 3-án szeretett tanárát aranytollal lepvén meg, kifejezte azt a reményét, hogy a „kései maradék ott fogja látni Horvát Istvánt a magyar nemzetiség és irodalom teremtetőinek elsői közt, ott fogja látni őt küzdeni elcsüggedetlenül és szilárdul a nemzetiségért, a tudományért (...), nézze azon fényes gyöngyeit az irodalomnak, mikkel ő ajándékozta meg a nemzetet és a tudományos világot, hallja ajkairól lezengeni az arany igazságokat és felfedezni az óvilág rejtélyes titkait, (...) mi hiszszük és valljuk, — hangoztatta az egykori szónok

diáktársai nevében — hogy jőni fog egy kor, amikor a magyar büszke leend Horvát Istvánra és őt nélkülözhetetlennek fogja érezni...” Néhány hónappal később bekövetkezett halála után, a sírja fölött elmondott beszédében Vasvári Pál pedig azon óhajának adott hangot, hogy a nemzet majdan szobrot emeljen Horvátnak.

Nemcsak ez nem történt meg, de az egyetemi ifjúság reményei sem váltak valóra. Ha az utókor nem is feledte el teljesen Horvát Istvánt, nem is értékelte megfelelően igen sokszínű életművét. Én ennek az életműnek csak egy szeletét próbáltam feltárni, és ha az egykori tanítványok reményeinek nem is tudtam megfelelni, de munkámmal talán egy kevésbé hozzájárulhattam ahhoz, hogy Horvát nevét és emlékét a magyar történetírásban fenntartsuk, munkásságát a jelen nemzedék számára közelebb hozzuk és megértessük.

Vaiaszomat befejezve szeretnék még egyszer köszönetet mondani opponenseimnek segítő szándékú és jóindulatú bírálataikért. Egyúttal szeretném megragadni az alkalmat, hogy hálás köszönetemet fejezzem ki munkahelyemnek, a Történettudományi Intézetnek, vezetőségének, továbbá mindazoknak a tanáraimnak, munkatársaimnak, kollégáimnak, barátaimnak, akik munkám során oly sok támogatásban részesítettek, biztattak, hittek bennem és kitarítottak mellettem.